

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

129:2. 2009

KORTARE RECENSIONER

Leos Müller & Jari Ojala (red.), *Information flows: new approaches in the historical study of business information* (Helsingfors: SKS/Finska litteratursällskapet, 2007).

311 s.

Information flows är en antologi som samlar texter som lades fram på den Ekonomisk-historiska världskongressen i Helsingfors 2006. Boken består av fyra huvudsakliga avdelningar samt en kort inledning av John J. McCusker och en kort avslutning av Yrjö Kaukiainen.

Den första avdelningen upptas huvudsakligen av en utmärkt introduktion till tidigare forskning kring informationsflöden och dess koppling till ekonomisk förändring skriven av Leos Müller och Jari Ojala.

Den andra avdelningen innehåller fyra uppsatser kring spridning av information. Här finns en kvantitativ analys av sambandet mellan transportkostnader och marknadsintegration i renässansens Europa, en studie av handböcker för handelsmän i det tidigmoderna Europa, en metodiskt inriktad diskussion kring hur man kan mäta informationsflöden och vad det är man mäter (också med fokus på förmodern tid), samt en studie av kopplingen mellan ekonomisk journalistik och ekonomiska kriser i 1900-talets USA.

Den tredje avdelningen har fokus på hur information används inom företag och institutioner. Här finns en studie av engelska handelskompanier under 1600–1700-talen, en studie av nederländska auktioner på 1700-talet samt en studie av hur svenska järnstämplar på 1700-talet kan ses som tidiga former av varumärken.

Den fjärde avdelningen samlar tre uppsatser där information är kopplad till statligt agerande. Här finns en översikt av postväsendets historia i Europa, en uppsats om kopplingen mellan information och franska handelsmäns närvaro eller snarare frånvaro i den nordeuropeiska handeln på 1700-talet, samt en studie av det svenska konsularväsendets betydelse för ekonomisk information på 1700-talet.

Som helhet är det en bra och intressant antologi. En fördel med *Information flows* är att fokus ligger på Norra Europa under perioden 1600–1800. Boken visar också på olika sätt att närma sig information och ekonomi och att information har haft betydelse för många olika ekonomiska verksamheter, om det nu finns någon som fortfarande betvivlar det.

Överlag är uppsatserna läsvärda och håller en god kvalitet. De flesta håller en beskrivande eller ganska ytlig analytisk karaktär. Det är egentligen endast Oliver Volckarts studie av informationskostnad och prisintegration, Jan Ojala och Turo Uskalis studie av kopplingen mellan ekonomiska kriser och vad som skevs i New York Times som har mer förklarande ansatser. Båda dessa studier utmärker sig också av att vara mer kvantitativt inriktade än övriga.

Slutligen några kommentarer till enskilda uppsatser. McCuskers introduktion är ytterst kort och skisserar hur information över tid förändrats i tre steg, kopplat till tre (eller fyra?) teknologiska genombrott, tryckpressen, telegrafan och datoriseringen. Lite lustigt dock att McCusker inte säger ett ord om brevets betydelse för ekonomisk information från tidig medeltid fram till e-posten.

Volckarts studie är intressant då han försöker mäta kopplingen mellan informationskostnader och prisintegration genom att se hur lönen för budbärare påverkat växelkursen för olika valutor. Slutsatsen är att man kan se ett positivt samband, det vill säga höga löner ger större skillnader, eller omvänt att låg informationskostnad ökar integrationen. Det hade dock varit intressant att också mäta volymen av handelsutbytet mellan städer som en förklarande variabel. I ett Europa där tillgången på vissa typer av varor och kvaliteter var starkt knuten till specifika regioner, vilket uppsatsen om svenskt järn är ett bra exempel på, så var integration också en fråga med vem man handlade och hur ofta.

Donald Harreld ger en bra översikt över utvecklingen av handböcker för köpmän. Han kommer fram till att det skedde en ökning av denna mer formaliserade informationshantering på bekostnad av personliga kontakter mellan köpmän. Men kan det vara sant? Möjligen ökade den formella informationen sin andel, men i och med att handeln och antalet handelspartners expanderade under tidigmodern tid så måste ju även de personliga kontakterna ha ökat.

Seija-Riitta Laakso gör en upplysande källkritisk genomgång av hur man kan använda olika källmaterial för att tolka informationsflöden över långa distanser i syftet att greppa hur snabbt information kunde flytta sig mellan två platser och i grunden hur pass väl man kunde utnyttja information.

Ojala och Uskali gör en intressant studie av i vilken mån rapporteringen i New York Times under perioder innan ekonomiska kriser gav information om ett förvärrat ekonomisk läge, så kallade "weak signals". Kontentan är att rapporteringen blivit bättre över tid på att flagga för problem, vilket kan vara lugnande för småsparare.

Ann Carlos och Santhi Hejeebu visar i sin uppsats hur tre olika engelska handelskompanier valde att hantera det informationsproblem som uppstod mellan "huvudkontor" och dess representanter i fjärrhandel. Analysen utgår ifrån hur långt organisationerna delegerade beslutanderätt, hur man kontrollerade utfall och hur man belönade/straffade sina anställda/agenter. Medan kompanierna hade samma typ av informationsinhämtning, kopieböcker och räkenskaper, skilde sig kontroll/belöningsmetoderna åt, vilket förklarades av den typ av verksamhet som de enskilda kompanierna bedrev. Det fanns inte ett enda effektivt sätt att hantera informationsproblemet.

Chris Evans och Göran Rydén visar hur svenska producenter och särskilt engelska uppköpare av öregrundsjärnet fäste stor vikt vid att odla olika typer av "varumärken" för en god och stabil avsättning.

Leos Müller visar hur svenska konsulter spelade en positiv roll som informationsförmedlare för svensk utrikeshandel under 1700-talet.

Sist men inte minst gör Yrjö Kaukiainen ett par intressanta poänger i sin efterskrift. Han betonar att information alltid har en social och institutionell dimension. Information är inte fri och lika tillgänglig för alla. Verkligt viktig information överförs fortfarande personligen eller inom snäva kretsar. Visst kan vi läsa ekonomiska nyheter på nätet, men initierade eller mer djupgående analyser är kostsamma. Han poängterar också att utvecklingen av nya "snabbare" och "billigare" teknologier inte betytt att de omgående konkurrerat ut gamla, inte minst då de nya teknologierna var kostsamma från början.

Fredrik Sandgren

Ian Burma & Avishai Margalit, *Occidentalism: fiendens syn på västerlandet*, översättning av Katalin Földesi (Stockholm, Natur & Kultur, 2008). 159 s.

Termen *occidentalism* populariserades 2004 i samband med att Ian Burma och Avishai Margalit släppte sin bok *Occidentalism: the West in the eyes of its enemies*. Fyra år senare ger Natur & Kultur ut den på svenska. I boken beskriver författarna sin ambition att å ena sidan presentera en berättelse om skadliga idéer som sprids och smittar varandra, och å andra att uppmana västvärlden att inte bemöta islamismen med sina egna former av intolerans. Det korta formatet (150 sidor) och det pedagogiska tonfallet visar att författarna verkligen vill nå ut med sitt budskap. I inledningskapitlet beskrivs termen *occidentalism* som en form av omvänd *orientalism*, det vill säga ett ord som sammanfattar den stereotypa bilden av västvärlden. Vanligt är att väst beskrivs som en avhumaniserad civilisation präglad av kapitalism, materialism, populärkultur, storstäder, sexuell frigörelse och sekularism. Detta kan tyckas framstå som vanliga ingredienser i en modernitetskritik av ett ganska traditionellt snitt, men när namn som Usama bin Ladin eller ord som terrorism nämns i samma andetag så skapas helt andra associationer än vad som är brukligt. Denna koppling är också författarnas huvudtes, nämligen att *occidentalismen* i likhet med många andra moderna ismer uppstod i Europa innan den överfördes till andra delar av världen. *Occidentalismen*, hatet mot väst, har således en västerländsk idéhistoria, även om författarna menar att avskyn mot allt västerländskt oftast blossar upp bland intellektuella grupperingar utanför väst. De fem essäerna i boken vill visa hur det har gått till.

Essäerna är i stora delar en bekant återberättelse av framför allt 1800-talets idéhistoria och framåt i väst. Författarna rör sig med idealtyper som upplysning, romantik, rationalism, idealism, och poänger om den olikhet som råder mellan livsvärden formade i stadskulturer och i landsbygdssamhällen, samt vad dessa diskursers strävan har betytt i relation till varandra. Min främsta kritik av denna

genomgång är framför allt att informationen om hur de västerländska idéerna transporterats utanför väst är tunn. Endast i ett fåtal fall anges explicita belegg på hur ett västerländskt verk påverkat muslimska tänkare. I essän "Hjältar och köpmän" beskrivs exempelvis hur den tyske författaren Ernst Jüngers bok *Über die Linie* översattes av Al-e Ahmed, en framstående fransk intellektuell på 1960-talet, och där termen "västförgiftning" myntades för de västerländska idéernas fördärliga inflytande. Författarnas exempel för tesen om västhatets idéöverföring blir också fler ju längre författarna närmar sig 1900-talets andra hälft och vår egen samtid. Här lyfter de fram hur radikala nationalister i Japan (Baathismen) bekämpade västerlandet med hjälp av idéer som härrörde från Europa, eller hur personer som Pol Pot kombinerat traditionella och moderna västerländska idéer för att förespråka offerkult, väpnad kamp, martyrskap etcetera. Däremot blir man något förvånad när författarna inte väljer att förklara hur Wahhabismen har ett västerländskt ursprung, det vill säga den lära som Usama bin Ladin omfattar och som benämns som en giftig occidentalistisk troslära.

Det bör framhållas att författarna även menar att det är möjligt att kritisera västvärlden i ett muslimskt perspektiv utan att tillgripa occidentalism. Som exempel nämner man Muhammad Iqbal (1877–1938), poeten, filosofen och samhällsreformatorn som anses vara Pakistans andliga fader. Han beskrivs som en tawhid-tänkare, och som använde den gemenskapsinriktade idén om Guds enhet som utgångspunkt för sina åsikter om en enhetstanke byggd på rättvisa, jämlikhet och solidaritet, samt att han ser jagets fullständiga utveckling som ett mänskligt mål. Iqbal menar att det inte heller råder någon motsättning mellan denna enhet och modernisering. Författarna menar vidare att motvilja eller till och med hat mot västvärlden egentligen inte är något allvarligt problem. Faran uppstår dock när occidentalismen binds till politisk makt – först då blir dessa idéer dödliga.

Slutligen förekommer det en del självmotsägelser i boken som kan upplevas lite förvirrande i en övrigt högst angelägen bok. Exempelvis hävdar författarna att friheten måste försvaras mot dess fiender inte bara med övertygelse utan även "med våld, om så behövs". Två meningar senare varnar man dock för "frestelsen att bekämpa våld med våld". Här önskar man att författarna hade utvecklat ett längre resonemang om en praktiskt tillämpar hållning kring hur den liberala demokratin bör hantera såväl symboliskt som fysiskt våld. Detta hade kunnat bli en spännande och viktig diskussion om tolerans i vår tid.

Joachim Östlund

Gro Steinsland, *Fornnordisk religion* (Stockholm: Natur och Kultur, 2007). 569 s.

Forskningen kring förkristna religiösa föreställningar i Norden har under senare år kommit att aktualiserats allt mer, bland annat genom det tvärvetenskapliga forskningsprojektet *Vägar till Midgård – nordisk hedendom i långtidsperspektiv*, som bedrivits vid Lunds universitet. När intresset för ett specifikt forskningsfält ökar skapas också ett behov av ett uppdaterat översiktsverk. Tidigare översiktsverk har ofta framställt en enhetlig fornnordisk religion. Debatten om nordbornas indoeuropeiska ursprung och den förkristna religionens specifika karaktär har tidigare varit vanliga utgångspunkter, men numera finns en vidare öppenhet och en problematisering kring källorna och den tidigare forskningen. En sådan ny syn finner vi spår av i religionshistorikern Gro Steinslands bok *Fornnordisk religion*. Det är en omfattande bok på en bra bit över 500 sidor och utgör en grundlig introduktion som torde fungera väl som kursbok på en fördjupningskurs i religionshistoria. Den är till sin disposition pedagogiskt välstrukturerad och indelad i fyra huvudblock med sammanlagt 24 kapitel. De fyra delarna består av följande teman; 1) Ämnesområdet fornnordisk religion, 2) Mytologi, 3) Heliga handlingar, riter och kult, 4) Religion och samhälle. I slutet av varje kapitel lämnar Steinsland förslag på fördjupningslitteratur.

I bokens första del diskuteras bland annat förhållandet mellan nordisk, samisk, germansk och indoeuropeisk religion, nordisk religion som folkreligion, källorna samt forskningshistoria. I del 2 återfinns en begreppsdiskussion kring religion och myt som sedan efterföljs av mytologins berättelser om kosmos, gudagrupperna asar och vaner, de enskilda gudarna och andra makter. I del 3 får läsaren bekanta sig med ritualbegreppet, bland annat ritualens förhållande till myten och en beskrivning av ritualer samt fenomen som blot och sejd. I den fjärde och sista delen finns en presentation av vikingatidens samhälle, efterföljt av ett kapitel om hur myt och rit kopplas till härskarmakten. Det sista kapitlet rör sig inom ramen för ett klassiskt problemfält; övergången från förkristen religion till kristendom, där författaren påvisar att religionsskiftet var både en fråga om brott och kontinuitet. Uppslagsdelen och den omfattande litteraturlistan som finns i slutet av boken underlättar för läsaren att orientera sig i boken men också i forskningen. Bokens titel är emellertid något problematisk. Vid sidan av fornnordisk religion finner vi beteckningar som hednisk religion, norrön religion, fornnordisk religion, asatro, förkristen religion, fornnordisk sed och fornskandinavisk religion, bara för att nämna några. Även titeln, fornnordisk religion, som kanske också är den vanligaste, är även den problematisk på så sätt att den inte tydligt avgränsar sig mot samernas förkristna religion vilken ofta tolkats som en cirkumpolär religionsform.

Gro Steinslands ambitiösa översikt kan ses som en sammanfattning av hennes hittills mycket omfattande forskning, men också som en inblick i var forskningen

står idag. I boken betonas vikten på att synliggöra regionala särdrag knutna till föreställningar och praxis under förkristen tid. Gudarna får inte lägre en lika framträdande plats som i tidigare översiktsverk. Istället lyfts de mer anonyma makterna fram, där bland annat kaosmakternas betydelse för upprätthållandet av balansen mellan ordning och kaos är centrala. Att klargöra särställningen och ursprunget till den förkristna religionen i Norden är ett problematiskt företag. Vad är det som påverkat utformningen av den kunskap om fornnordiska föreställningar som vi har idag? Källorna är mångtydiga och ofta oklara och historiografin till det fornnordiska forskningsfältet är omfattande. Denna mångfald av perspektiv skapar också nya frågor för religionshistoriker och arkeologer att arbeta vidare med.

Men till vem vänder sig egentligen boken? Läsaren saknar en inledning där bokens syfte och målgrupp förklaras och tydliggörs. Boken bör dock fungera utmärkt som en introduktion, men även som en fördjupad översikt. Bildmaterialet kunde vara bättre, de sällan förekommande svartvita bilderna gör knappast det arkeologiska materialet rättvisa. Det ska framhållas att boken är lättläst utan att vara förenklad. Läsaren får ta del av spännande insikter i forskningsläget och att forskarna har olika uppfattningar vad gäller källmaterial och perspektiv. Boken lämnar också en viktig inblick i förhållandet mellan religion och samhälle. Steinslands framställning vittnar om en omfattande kunskap inom ämnesområdet fornnordisk religion och om ett stort engagemang som skiljer ut denna bok från andra introduktioner. Boken är ett bra arbete som tillfredställer den läsare som önskar att få en ingång till förkristna föreställningsvärldar i Norden samtidigt som boken gör läsaren uppmärksam på de många problem som ämnet medför. Kombination av klargörande och berättande text med källrefererat och citat, möjliga tolkningar och analyser med hänvisningar till andra forskares synpunkter och diskussioner är bokens styrka. Genom ett sådant framställningssätt skapar Steinsland en livfullhet, och det bidrar givetvis till framställningens underhållningsvärde och tillgänglighet för en vidare läskrets som sträcker sig utanför den akademiska.

Henrik Alexandersson

Peter Johnsson, *Polen i Europa: en resa i historien 966–2005* (Stockholm: Carlsson, 2005). 421 s.

Peter Johnsson har skrivit en bok om Polens historia från landets grundande 966 fram till år 2005. Boken gavs ut i efterdyningarna av EU:s utvidgning år 2004 då Polen blev medlem. Bokens övergripande budskap är att Polen har varit en del av både västra Europa och östra Centraleuropa rent historiskt och att landet nu är en del av det nya Europa. Författaren har under en lång period bott och verkat

i landet som journalist, men har själv inte bedrivit någon egen historieforskning på akademisk nivå. Frågan är hur framställningen förhåller sig till den polska nationella historieskrivningen och den europeiska historiska kontexten.

Boken är uppdelad i tre delar: "Polens Europa – Europas Polen", "historien" och "det moderna Polen". Den första delen är en ingång till bokens budskap om Polens plats i Europa. Författarens slutsats är att landet tillhört den västeuropeiska kulturen och civilisationen ända sedan den förste polske kungen lät döpa sig år 966 fram till idag. Den andra delen beskriver historien från 966 fram till 1989 och följer i stora drag den polska nationella berättelsen, med betoning på den moderna historien. Den innehåller också ett tematiskt kapitel om judarna i Polens historia. Den tredje delen handlar om det moderna Polen och tar i olika kapitel upp den politiska uppkomsten av den tredje republiken, landets medelklass, arbetarna och underklassen, jordbrukets omvandling, medborgarsamhället som försvann, katolska kyrkan, Johann Paulus II, kulturen och avslutas med Polen i EU. På så vis behandlar den både det som en polack önskar skulle finnas med, men också vad en utomstående intresserad vill veta om Polen.

Betoningen av Polens plats i Europa är något som är viktigt för polackerna själva. Här har författaren fört vidare den polska stämningen av att tillhöra "rätt" läger – både när det gäller NATO och EU. Boken är därmed på många sätt en kulturell nyckel till att förstå polsk historiekultur. Författaren går en balansgång mellan att redovisa den polska synen och ge sin egen bild. Framställningens styrs av den polska nationella berättelsens ramar, även om författaren också ger sin syn och explicit förklarar polska ståndpunkten/punkter. Trots att författaren på många ställen försöker relativisera den polska nationella synen ligger den nationella undertexten kvar. Ett exempel på det är synen på solidaritets och påven Johannes Paulus II:s betydelse för att det kommunistiska systemet sammanbröt i Polen och Östeuropa. Den polska uppfattningen är att påven och Solidaritet var centrala och avgörande aktörer liksom att Polen var ett föregångsland. I det här sammanhanget inkluderar författaren ett citat från en amerikansk reporter som menar att "påven var den viktigaste enskilde människan som bidrog till att järnridån försvann i Europa för femton år sedan" [s. 353]. Författaren menar att detta kanske är överdrivet, men ägnar ett helt kapitel åt påven där han lyfter fram hans aktiva politiska roll – både ideologiskt och materiellt – i kampen mot det kommunistiska systemet. Författaren lägger därmed fram en polsk maximerad nationalistisk syn för att sedan strypa åt den något. Påven spelade säkert spelade en viktig roll, men problemet med den här typen av nationellt historieberättande är att andra aktörer, länder och kontexter som var centrala inte inkluderas i analysen, som exempelvis Gorbatjov.

När det gäller europeiska jämförelser väljer författaren att jämföra Polen med länder som var värre än Polen, med ett underliggande budskap om att Polen inte var så extremt. Författaren jämför exempelvis Piłsudski med Horthy under mel-

lankrigstiden och menar att Polen aldrig blev en totalitär stat. Trots det genomförde Piłsudski en statskupp 1926 och landet styrdes auktoritärt och odemokratiskt och var därmed relativt extremt åtminstone i jämförelse med utvecklingen i de nordiska länderna.

När det gäller upplösningen av adelsrepubliken under slutet av 1700-talet och att Polen blev en del av det "sovjetiska imperiet" under kommunistperioden förklarar författaren båda dessa händelser genom att betona externa faktorer såsom stormaktsintressen, men lyfter inte fram interna faktorer såsom landets inre motsättningar. Polen framställs som ett offer som drabbades av upplösning utifrån och av kommunistiskt styre beslutat av stormaktsintressen. Genom att beskriva det som ett "sovjetiskt imperium" fråntas de polska kommunisterna ansvar och ingen av de interna faktorer som upprätthöll systemet lyfts fram.

Författaren vill också framställa Polen som något väsensskilt från Ryssland/Sovjetunionen. Den östliga grannen har ju stått för förtryck och ockupation av det västliga Polen under lång tid. Polens medlemskap i EU är på så vis en bekräftelse på dess rättmätiga tillhörighet i den västerländska civilisationen. Utifrån den synen blir det kommunistiska systemet en parentes i Polens historia. Om vi istället betraktar det kommunistiska systemet som en kontinuitet utifrån mellankrigstidens sociala, ekonomiska, etniska och politiska problem kan historieskrivningen bli en annan, men den typen av historia lyfts inte fram.

Genomgången av Polens historia och det moderna polska samhället är fylld med intressanta detaljer och fakta som är väl värda att läsa. Däremot anser jag att författarens perspektiv är influerat av ett nationellt polskt perspektiv. Försöken att relativisera eller hålla en kritisk ton lyckas inte alltid. Historiska översikter över enskilda länder tenderar att betrakta landets historia utifrån en nationell syn och Peter Johnssons bok är inget undantag. Trots det vill jag rekommendera boken för läsning eftersom den ger en god bild av hur polackerna betraktar sin egen historia. Den är också en bra introduktion till polsk historia, en av de få som finns att tillgå på svenska, även om jag vill understryka att den måste läsas kritiskt.

Anders Blomqvist

Nils Hybel & Bjørn Poulsen, *The Danish resources c. 1000–1550: growth and recession* (Leiden: Brill, 2007). 448 s.

Nils Hybel och Bjørn Poulsen har tagit på sig den stora uppgiften att kartlägga Danmarks ekonomiska resurser under medeltiden. Resultatet är en läsvärd och faktaspäckad översikt på över 400 sidor. Eftersom texten är försedd med rikliga referenser och register är den användbar för forskaren trots att målgruppen anars främst är studerande på universitetsnivå.

Med *resurser* avses såväl naturliga som mänskliga tillgångar inklusive de institutioner som människan har byggt samt nyttjande och byte av resurser. Framställningen är strukturerad efter dessa fem parametrar så att det första kapitlet handlar om naturresurser (skogar, ljunghedar, åkermark, hav, klimat), det andra om befolkningen (storlek, kunskap, "literacy"), det tredje om landsbygden (byar, gods, agrartechnik), det fjärde om urbana näringar (städer, hantverk) samt det femte om skatter och handel (jordränta, statens finanser, mynt, varor, kommers). Några resurser av större betydelse har knappast undgått författarna.

Den geografiska ramen utgörs av gränserna för det medeltida danska riket. Författarna anser med rätta att det skulle vara både anakronistiskt och missvisande att utgå från Danmarks nutida gränser eftersom centralmakten är en sammanhållande och strukturerande princip. Konsekvensen är att boken också behandlar Skåne, Halland och Blekinge samt Slesvig (Sønderjylland). Perioden underindelas i högmedeltid (1000–1349) och senmedeltid (1350–1550). Gränsen har med andra ord dragits vid digerdödens ankomst. Periodindelningen följer den kontinentala där skandinavisk yngre järnålder och vikingatid räknas till äldre medeltid.

Boken bygger på mer än 100 års historisk forskning, inklusive en del arkeologi. Det finns såklart många viktiga källor att återropa, men det är tre som ständigt återkommer: Kung Valdemars jordebok (ca 1230), Århuskanikernas jordebok (ca 1315) och Roskildebiskopens jordebok (ca 1370). Däremot är det sämre med senmedeltida jordeböcker; motsvarigheter till Vadstena klostrets jordeböcker saknas i Danmark. På basis av Hallandslistan i kung Valdemars jordebok uppskattas att Danmarks befolkning var 1,3 miljoner. Om befolkningsutvecklingen var densamma som beräknats för England hade folkmängden stigit till 2 miljoner i början av 1300-talet. Det kan låta sent, men det är författarnas slutsats att först efter 1800 blev folket lika talrikt igen.

Danmark låg oftast före Sverige i utvecklingen. Ett exempel är urbaniseringen. Danmark hade redan under högmedeltiden ett rikstäckande nät av städer. Landbygdsbefolkningen hade sällan mer än 10–15 km till närmsta stad. Vid medeltidens slut fanns det omkring 100 städer där 10 % av befolkningen levde och verkade. Ett undantag från denna regel är järnframställningen som var mer utvecklad i Sverige. Den förhållandevis lilla danska järnproduktionen baserades på primitivt blästbruk, inte masugnar som i Bergsslagen.

Förkapitalistiska samhällen är också utsatta för konjunktursvängningar. Under 1030-talets ekonomiska depression lanserades begreppet om den senmedeltida agrarkrisen. Under efterkrigstiden utvecklades studiet av denna kris till ett av de verkligt stora forskningsfälten i europeisk historievetenskap. Medeltidens agrarkris var en demografisk kris med flera uttryck: den samlade konsumtionen minskade men produktionen ökade per capita, bland annat till följd av att goda jordar blev lediga i och med folkminskningen. För de överlevande steg levnadsstandarderna. Författarna vänder sig emot föreställningen om en enda lång och

kraftig ekonomisk expansion under högmedeltiden följd av en senmedeltida recession. De danska förhållandena visar istället att högmedeltiden inte enbart var 300 år av ständig uppgång. Även om utvecklingen under 1200-talet var explosiv så förefaller norra Europa och Danmark särskilt under 1100-talet ha drabbats av periodiskt återkommande svält. Omvänt fanns det tillväxtsektorer under senmedeltiden. Till dessa hör städerna och köttexporten. Att kunskapsstillväxten inte heller stod stilla under denna tid framgår av att läs- och skrivkunnigheten ökade markant, också bland landsbygdens människor.

I ett avseende skiljer sig författarnas perspektiv från nyare agrarhistorisk forskning, inte minst den i Sverige och Norge. Det gäller synen på det högmedeltida godset, eller rättare sagt relationen till dess föregångare, och landbornas ursprung. Utan att ge en alternativ bild förmedlas en i grunden gammal romantisk föreställning om vikingatiden som huvudsakligen befolkad av självägande bönder som driver småskaligt familj jordbruk. Högmedeltidens godssystem med dess huvudgårdar och underlydande enheter var – enligt författarnas åsikt – en nyhet som främst kyrkliga institutioner införde. Alternativet är att inordna detta system som en *mellanform* i en utveckling från ett vikingatida storgårdssystem med trälarbetskraft till en godsdrift baserad på familj jordbruk. Detta är en bild som faktiskt bättre passar bokens egna uppgifter, till exempel förekomsten av järnåldersgårdar med besättningar på upp till 100 kreatur och en stab av fasta hantverkare. Landborna har i så fall inte enbart sitt ursprung i pauperiserade bönder (s. 389), utan också i frigivna trälar som fått jord att nyodla på storgårdarnas utmarker. Med tiden har dessa torpare kunnat avancera socialt och ekonomiskt till landbor. Andra har blivit fria hantverkare.

Ovanstående anmärkningar får inte skymma det faktum att först med *The Danish Resources* finns det en uttömmande ekonomisk historia om Danmarks medeltid. Det är bara att gratulera författarna till detta framsteg.

Alf Ericsson

Harry Lönnroth, *Ekenäs stads dombok 1678–1695*, Del I., *Rättsfilologisk studie av en 1600-talshandskrift*; Del II., *Filologisk utgåva med kommentarer och register* (Helsingfors: Finska vetenskaps societeten, 2007). 200 + 496 s.

Under de senare årtiondena har det rättshistoriska materialet i stor utsträckning använts för att belysa samhälleliga normöverträdelser som ett sätt att få grepp om de vardagliga värderingssystemens kontinuitet och förändringar. Studier kring brottskategorier som sexualbrott eller grovt våld har gett en vidgad kunskap om de mentala kartornas förändring från senmedeltiden och framåt, i takt (eller

otakt) med de sociala strukturernas utveckling från det feodalt präglade samhället till något helt annat. För att möjliggöra forskningsarbetet för historiker som Jan Sundin, Eva Österberg, Johan Söderberg, Gudrun Andersson, Maria Ågren och många andra har det rättsliga praxismaterialet i form av domboksprotokollen varit nödvändigt att ta del av. Var och en som gjort försöket vet att protokollen från rådhus- och häradsrätter är rikt givande – men ack så svårlästa och formmässigt ostrukturerade. Den sidan av saken har gjort att många forskare dragit sig för att gräva i de judiciella arkiven. De synteser som ändå skapas vilar därför på studier av ett relativt fåtal tolkade arkiv. För senmedeltid och 1500-talet har särskilt protokollen för Arboga och Stockholm – båda utgivna i diplomatariska tryck (för en översikt av svenska domboksutgåvor se vidare Andersson Palm, "Domböcker", *Folkets Historia* 12/1984, samt "Domboksutgåvor", *Släkthistoriskt Forum* 4/1984) – kommit att utnyttjas av många.

Genom den finländske nordistens Harry Lönnroth försorg har ett sällsynt nytillskott till floran av svenskspråkliga vetenskapliga domboksutgåvor skapats. Hans avhandling avser en kort period – åren 1678–1695 – i en liten finlandssvensk stads historia, men genom den filologiska kvalitén på arbetet kommer boken att ha ett betydande komparativt värde för såväl språkforskare som etnologer, rättshistoriker och historiker. Lönnroth kallar sin utgåva filologisk och motiverar (del I, s. 38f) väl varför: den har gjorts med en diplomatarisk noggrannhet där varje del av textens utformning och variation kommenteras, allt i syfte att versionen i den tryckta utgåvan för andra forskare skall kunna ersätta originalet som underlag för vidare studier. Utan att jag haft möjlighet att själv kunna jämföra original och tolkning ger Lönnroths återgivning härvidlag ett mycket vederhäftigt intryck. Texten – som i sin helhet presenteras i avhandlingens andra del – är inte bara språkligt detaljkommenterad utan dessutom indexerad och sökbar genom Orts-, person-, sak- och målregister.

Av än större allmänhistoriskt intresse än själva utgåvan är i det här sammanhanget Lönnroths metodologiska resonemang i avhandlingens inledande del. Här tecknar han en bred bild av den historiska källutgivningens särskilda problem, som inte bara är av språklig art. Trots att källutgåvorna är till stor nytta för historiker och andra som forskar kring äldre historia har det inte haft något större meritvärde att ägna sig åt texttolkning på denna grundläggande nivå – fastän man väl här mer än annars verkligen skulle kunna säga att det rör sig om en åtminstone i vissa kretsar så omhuldad verksamhet som "närläsning". På svensk botten drogs flera stora utgivningsprojekt igång under 1800-talet, där kanske Svenskt Diplomatarium är det mest kända exemplet. Det och en del andra projekt existerar också idag men för en i forskarvärlden ganska undanskymd tillvaro. Lönnroth pläderar för en förnyad diskussion om metoder och om olika möjligheter att utnyttja källutgåvornas forskningspotential: han vill med sitt arbete åstadkomma "en teoretiskt och metodiskt medveten utgåva som kan utgöra utgångspunkten för

hur historiska källor, speciellt domböcker och motsvarande judiciella protokoll, i framtiden kan ges ut i de nordiska länderna och till och med internationellt". Det är faktiskt en storartad ambition som är väl värd att understödja också från svenska historikers sida. Hur gör vi för att kunna arbeta systematiskt och vetenskapligt för att kunna tillgängliggöra fler grundtexter, användbara för att bygga nya forskningsprojekt kring sociala relationsbyggen, mentala kartförändringar och retoriska tankefigururs utveckling under flera sekler av vår historia? Och hur gör vi med (upp)värderingen av det mödosamma tolkande kammararbetet för att kunna locka nya forskare till detta specialområde av historisk texttolkning?

Peter Olausson

Johanna Aminoff-Winberg, *På flykt i eget land: internflyktingar i Sverige under stora nordiska kriget* (Åbo: Åbo Akademis Förlag, 2007). 462 s.

Finlands sak är vår, är möjligen en devis som kunde ha varit aktuell redan för 300 år sedan. Vi befinner oss i början av 1700-talet och en strid ström av människor börjar söka sig från den östra rikshalvan undan krigets fador, till säkerheten i väst.

Äbohistorikern Johanna Aminoff-Winberg skildrar i sin avhandling flyktingarnas vedermodor under det stora nordiska kriget 1700–1721. Hon vill ge en fördjupad bild av flyktingproblematiken samt vilka motiv som låg bakom flykten, vilka det var som flydde, hur flykten gick till och hur flyktingarna bemöttes.

Två perspektiv står i fokus. Dels ett inifrånperspektiv, som utgår från flyktingarnas syn på omständigheterna, dels ett utifrånperspektiv, som berör statens och myndigheternas reaktion, agerande och uppfattning om flyktingarna. Författaren har inga direkta teoretiska utgångspunkter. Dock diskuteras diverse definitioner, bland annat begreppet flykting, som i källmaterialet används konsekvent och också brukas av författaren. Därtill behandlas migrationsteori och befolkningsrörlighet samt processen vid övergången från krig till fred. Författaren menar att migration och flykt inte kan jämföras trots vissa likheter.

Källmaterialet utgörs av de förteckningar flyktingkommissionen lämnat efter sig. De redovisar hur mycket understöd som utbetalades och till vilka. Därtill har kyrkoböckerna studerats för att få en mer heltäckande bild av flyktingarnas situation. Aminoff-Winberg nämner att den tidigare forskningen främst inriktat sig på militärhistoria, vilket innebär att hennes avhandling behandlar en aspekt som inte varit föremål för tidigare studier. Avhandlingen har fyra övergripande delar: en bakgrundsbeskrivning; en del som skildrar flykten; en som behandlar tiden i Sverige samt en avslutande del om följderna av hemvändandet och konsekvenserna av kriget.

Bakgrundsteckningen behandlar de östra provinserna av det svenska riket. Författaren redogör för de förhållanden som rådde under början av 1700-talet. Inte nog med att de ryska trupperna hotade vid horisonten: ofreden hade föregåtts av en pestepidemi och missväxt. Därtill tärde de många utskrivningarna på befolkningen. Det var utifrån dessa premisser som befolkningen ställdes inför valet att fly eller att anpassa sig till ett nytt herravälde. Ytterligare motiv till flykten var den propaganda som spridits om fienden samt de rykten som cirkulerade om illdåd och härjningar. 1710 var det år då Viborg föll, vilket påverkade den flykt som redan inletts. Dessutom kom det en uppmaning från Karl XII att befolkningen skulle ta till flykten och söka sig bakom den egna armén.

Många flyktingar hamnade i Stockholm eller rörde sig mot sådana platser de kände till och där de hade släktingar. Aminoff-Winberg uppskattar antalet flyktingar till 30 000. Här finns ett problem som författaren framhåller, nämligen att vi bara känner till de individer som haft kontakt med myndigheterna.

När fler och fler flyktingar anlände till den västra rikshalvan uppstod bryderier för myndigheterna och rådet ställdes inför svårigheter när flyktinghjälpen skulle inledas. Eftersom statskassan var ansträngd var det genom kollektinsamlingar som understöden finansierades; prästerna uppmanade från predikstolarna att pengar skulle skänkas till flyktingarna.

År 1712 bildades flyktingkommissionen som hade ansvaret för utdelningarna och för att få det hela att fungera skapades ett regelverk som reglerade utbetalningarna – här fanns även en avsikt att hålla ståndsamhället intakt. Författaren gör en inträngande analys av utdelningarna, som visar hur många gånger och hur mycket en flykting fick i understöd. Vidare behandlas flyktingarnas vardag och hur de kunde tänkas försörja sig; personliga kontakter spelade en stor roll och vissa hankade sig fram genom utbetalningar.

År 1721 kom freden. Ett fåtal flyktingar började röra sig hemåt och många av dem möttes vid hemvändandet av ett härjat landskap med en ny överhet. Det anordnades även transporter från svenskt håll som skulle underlätta återfärden och det skickades med förnödenheter och byggmaterial. Flera flyktingar stannade kvar i Sverige; somliga hade ingått giftermål eller skapat nya karriärer medan andra helt enkelt inte hade råd att återvända.

Aminoff-Winberg har med sin avhandling noggrant och ingående skildrat flyktingarnas historia. Man kommer dem inpå livet och man känner för dem. Dessutom innehåller avhandlingen åtskilliga tabeller, vilka ger en klar bild av flyktingantal, hemort och utbetalningar. Bakgrundsbeskrivningarna är överskådliga och lättfattliga.

Däremot blir beskrivningen av enskilda flyktingöden stundtals snårig. Visserligen handlar avhandlingen om människoöden men det betyder inte att alla måste framträda i helfigur. Det finns ytterligare ett problem med skildringen av dessa människoöden. Om det är författarens ambition att ge ett inifrånperspektiv kan

man fråga sig varför inget brevmaterial använts. Dessa ståndspersoners brevväxling hade kunnat bidra till att belysa flyktens påfrestningar.

Denna empiriskt solida avhandling kommer att vara till nytta för flertalet släktforskare och även militärhistoriker som forskar om det stora nordiska kriget. Finlands sak var vår, även under tidigt 1700-tal.

Henrik Zetterberg

Lennart Lundmark, *Samernas skatteland i Norr- och Västerbotten under 300 år*, Rättshistoriska skrifter, Bd 8 (Stockholm: Institutet för rättshistorisk forskning, 2006). 207 s.

Lennart Lundmark har gett oss den första sammanhållna historiska översikten om samernas skatteland sedan Åke Holmbäcks utredning från 1922. Lappska-telanden, som de vanligen kallades, var marker, som besatts och brukades av skattebetalande samer. De är belagda från mitten av 1600-talet, men finns antydnda långt tidigare. En central fråga har varit vem som hade äganderätten till dessa marker. För Holmbäck var saken klar. I och med 1683 års skogsordning var det definitivt avgjort att det var kronojord. Visserligen dröjde det ytterligare en tid innan denna uppfattning fick genomslag i de lokala rättsinstanserna, men likafullt var det statens marker. Detta framgår, hävdade Holmbäck, bland annat av "att ärenden angående inrymningar å lappska-teland alltmåra avgjort föras över från de allmänna domstolarna till Konungens befallningshavande, som ägde uppsikt och domsrett över kronojord". (SOU 1922: 10 s. 49) Just denna överföring, som skedde decennierna runt 1800, ägnas särskild uppmärksamhet i Lundmarks bok, och det sker utifrån ett forskningsläge som förändrats högst avsevärt sedan Holmbäcks utredning.

Holmbäcks slutsatser ifrågasattes redan under skattefjällsmålet, men omsvängningen dröjde till 1980-talet, då Kaisa Korpijaakko-Labba lade fram sina studier av äganderättsförhållandena i Lappmarkerna intill till 1700-talets mitt. Hon hävdade att rättspraxis åtminstone fram till 1739 hade skyddat samernas markinnehav såsom äganderätt och att markerna följaktligen hade besuttits med skattemannarätt. Korpijaakko-Labba lyfte också fram 1789 års förenings- och säkerhetsakt, som sade att jorden skulle behålla sin urgamla natur av säteri, frälse, skatte eller krono. Mot den bakgrunden kunde en administrativ överföring av jordärenden från domstolar till länsstyrelser knappast kallas ett laga fång, som gjorde markerna till kronojord.

Lundmark tar avstamp i det nya forskningsläget, men han anammar det inte okritiskt. På en punkt går han i direkt polemik med Korpijaakko-Labba. Det gäller frågan om huruvida skattelanden vid 1602 års skattdägning blev mantalssatta och skattlagda på samma sätt som skatteböndernas jord. Källmaterialet ger inte

någon grund för en sådan slutsats, menar Lundmark. Det var inte jorden utan personen som var skatteobjekt. (s. 40–45) Även på andra ställen (t.ex. s. 55, 59f., 92, 105f.) framför Lundmark avvikande tolkningar och kritiska anmärkningar mot befintlig forskning, och man kunde önska att han förhållit sig lite mer aktivt till forskningsläget. Frånvaron av markerad dialog med tidigare forskning skapar nu en lätt osäkerhet om hur Lundmarks resultat skall uppfattas när det gäller styrkan i samernas besittningsrätt till markerna. I en sammanfattande karakteristik av 1600-talets senare hälft kallar Lundmark det tredje kvartsseket för ”enighetens tid”, eftersom kronans representanter och häradsrätten då var eniga om att lappskatteländen var skattejord, men sedan skedde något. ”Från 1673 till 1696 agerar kronan osäkert angående lappskatteländens status, men länsstyrelsen börjar efterhand glida över till åsikten att de är kronans jord. Häradsrätten fortsätter att betrakta dem som skattejord.” (s. 47) Sedan följer en ingående skildring av kronans och dess representanters projekt för skattläggning och upprättande av jordeböcker, vilka alla stupade på praktiska svårigheter. Resultatet av alla mödor blev en skattelängd, som inte var någon formellt riktig jordebok, men likväl började kallas jordebok. Just detta att det inte existerade någon regelrätt jordebok är enligt Lundmark ”en av de avgörande orsakerna till att det uppstått en osäkerhet om samernas landrättigheter under äldre tid”. (s. 70) Men kan en sådan osäkerhet anses ha haft någon inverkan på landrättigheterna? Lundmark torde svara nej på den frågan.

Visserligen ifrågasattes samernas markägande, men detta var inte riktat mot samerna specifikt, utan ett uttryck för den mera generella strömning, som ville fränkänna även skattebönderna äganderätt till jorden. (s. 74, 76) Likväl dröjer sig en viss osäkerhet kvar i texten. Ställvis förefaller Lundmark ha velat nyansera och kanske till och med sätta frågetecken för mera kategoriska uttalanden om samernas ställning i relation till markerna, men han klargör inte i vad mån – om alls – detta innebär att det behövs korrigeringar i forskningsläget.

Sett från andra sidan är däremot saken klar. Kronan kan inte presentera någon grund för sina äganderättsanspråk. 1683 års skogsordning gjorde inte markerna till kronojord. (81f.) Under 1700-talet hävdade dock landshövdingarna med tilltagande eftertryck att skatteländen var kronojord. Häradsrätterna stretade emot och fortsatte att hävda sin domsrätt över skatteländen, det vill säga de behandlade dem som skattejord. Skildringen av hur häradsrätterna vek undan och länsstyrelsen övertog makten över skatteländen runt sekelskiftet 1800 är kanske det allra mest intressanta i Lundmarks bok. Någon enkel förklaring till varför det skedde finns inte, men Lundmark presenterar en hypotes, som flätar samman ”nya linjer i de europeiska tankemönstren”, svensk inrikespolitik och en enskild person. När väl den administrativa överflyttningen skett dröjde det inte länge förrän skatteländen började betecknas som kronojord och behandlas som sådan. Processerna såg inte riktigt likadana ut i Västerbotten och Norrbotten,

men utfallet blev i praktiken detsamma. Under det långdragna arbetet med avvittringen och uppdragandet av odlingsgränsen fanns inte längre någon fråga om samiskt markägande, utan endast en fråga om i vilken utsträckning samerna skulle tillförsäkras renbetesrätt, med en del vidhängande rättigheter. Under senare delen av 1800-talet, skriver Lundmark, "var alla i beslutande ställning överens om att lappskattelanden var upplåtelse på kronomark och diskussionerna kring dem blev enbart en fråga om hur renskötseln skulle organiseras". (s. 162) Han ger en värdefull redogörelse för den något slingriga och i huvudsak oreglerade vägen till denna nyordning, som kodifierades i 1886 års renbeteslag.

Samernas skatteländ är en efterlängtd bok som i koncis form och byggd på egen forskning ger en översikt över skatteländens historia, och som trots ämnets komplexitet är imponerande lättillgänglig.

Göran Salomonsson

Jan Sundin & Sam Willner, *Social change and health in Sweden: 250 years of politics and practice* (Stockholm: Swedish National Institute of Public Health, 2007). 252 s.

Det är inte en enkel sak att skriva och sammanställa en sådan sak som en sammanfattande och överskådlig bok om socialpolitik och utveckling av folkhälsan under 250 år. Men *Social change and health in Sweden* är ett lysande exempel på att det går. Det är inte heller så lätt att skriva en recension om sådana böcker; just för att de tenderar att vara så... överskådliga. Men för att inledningsvis sammanfatta det övergripande omdömet: om jag skulle välja *en* kursbok på grundnivå i detta ämne – då skulle det faktiskt vara denna. Den är korrekt, den är väldisponerad, den har ett bra språk och den utgör en utmärkt översikt över folkhälsa, sociala reformer och socialpolitik i Sverige.

Bokens åtta kapitel följer en kronologi från tiden kring digerdöden, över merkantilismens epok och upplysningen, den agrara revolutionens befolkningstillväxt, industrialiseringen, mellankrigstidens folkhälsofråga, till att slutligen landa i den efterkrigstida välfärdsstatliga "skördeperioden". Inom varje kapitel är de för boken centrala teman ordnade och i möjlig mån synkroniserade mellan kapitlen.

En av utgångspunkterna som tidigt slås fast är att det föreligger ett samband mellan hälsa och välfärd – välfärd i meningen ekonomisk trygghet. Detta gäller såväl i en jämförelse på grupp- och individnivå, liksom i jämförelser mellan nationer. I vilken riktning går sambanden? Kommer ekonomisk tillväxt först och hälsa sedan eller är det tvärt om? Författarna slår fast att ekonomer och historiker har pekat på att hälsa är en viktig resurs för samhället som helhet: en god hälsa bland befolkningens breda lager påverkar den demografiska balansen, som i sin tur är av

ytersta betydelse för ett lands ekonomiska utveckling. Tillväxten tar fart först då stora generationer som överlevt barnåren börjar producera istället för att bara konsumera. Då en stor del av befolkningen är i den produktiva medelåldern finns de bästa förutsättningarna för snabb ekonomisk tillväxt. Hög barnadödlighet och ohälsa bland breda grupper i den åldrande befolkningen tenderar att försämra balansen mellan den produktiva och den beroende delen och därmed försämma förutsättningarna för investeringar och ekonomisk tillväxt. Är detta hela sanningen? Författarna tillägger att sådana faktorer som kulturellt kapital, socialt kapital och institutionernas utformning (samt de ideologier som kan tänkas ligga i dessa) har betydelse för hur väl samhällena lyckas ta tillvara möjligheter till utveckling. Det som diskuteras under "kulturellt kapital som en mänsklig resurs" för tankarna till upplysningen som ideal och projekt. Detta kan handla om allt från kunskap om hur man bäst matar små barn och skyddar sig mot infektioner till den institutionaliserade formen för utbildning i form av folkskolor och universitet. Det sociala kapitalet diskuteras i termer av informella men organiserade former för mänsklig samvaro: den putnamska tesen om organisationsgradens, deltagande i allt från köror till fotbollslag, betydelse för tillit och en väl fungerande demokrati, ligger förstas nära tillhands. Ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital pekas därmed ut som faktorer som påverkar hälsa. Den sociala väven påverkar människors hälsa genom en process där ekonomiskt, socialt och kulturellt kapital samverkar med psykosociala och biologiska mekanismer.

Finns det då inga problem med boken, något att invända emot? I sina utgångspunkter skulle man kunna säga att den utgör en lovsång till "social ingenjörskonst" och statlig interventionism. Somliga skulle kanske stämpla en del av stoffet som "politiskt korrekt". Ett exempel en sådan kritiker skulle kunna tänkas invända emot är beskrivningen av övergången från (en ganska misslyckad) liberal *laissez-faire* till en mer statsstyrd ekonomi och därmed möjliggörandet av den institutionella välfärdsstaten. För det andra kan man invända att bokens innehåll till vissa delar känns aningen rumphugget och väl kortfattat. Ett exempel på detta är enligt min mening dels den del av boken som handlar om mellankrigstiden och dels den del som handlar om de senaste decennierna. I anslutning till detta saknas också en diskussion kring invandring och utvecklingen mot ett mångkulturellt samhälle. För, precis som författarna påpekar, samhällsutvecklingen så som den gestaltat sig vilar på politiskt ideologiska grundvalar. Den svenska välfärdsstaten bygger i hög grad på en kulturell homogenitet, eller i alla fall en strävan efter en sådan. Den bygger också på en historia av samförstånd, ibland påtvingat sådant, och assimilering av avvikande grupper. Det finns en utestängande mekanism i det stolta bygget av folkhemmet. Författarna är också inne på detta där de diskuterar socialhygien och sammanhållningen i grupper av "anständigt folk". Uteslutningen av dem som inte hör till, de som blir utanför, blir desto tydligare då kittet mellan de tillhörande är så starkt. Författarna diskuterar också en teori om att i ett

samhälle med starka sociala och kulturella bindningar vertikalt och horisontellt, ett samhälle med gott socialt kapital, hjälper de som har dem som inte har. Och det är medelklassen som är nyckelgruppen i denna modell. Ekonomihistorikern Peter H. Lindert (*Välfärdsstatens expansion: ekonomisk tillväxt och offentlig sektor under 200 år*) menar dock att detta i hög utsträckning beror på åt vilket håll medelklassen riktar sina sympatier – mot dem som är svagare ("det kunde ha varit jag") eller dem som är starkare ("jag vill bli som dem").

Jag skulle dock vilja avsluta denna recension ungefär där jag började, med att *Social Change and health in Sweden* är en mycket bra översikt över hälso- och socialpolitik i Sverige. I vissa delar saknas ett djup i analysen och kritikern kan ju alltid ställa frågan varför inte det ena eller andra finns med – men översikter kräver alltid en ganska hård selektion av materialet.

Malin Junestav

Bo Lönnqvist, *En finsk adelssläkts öden: Standertskjöld – Standertskjöld-Nordenstam* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2007). 335 s.

Olika medlemmar av den finländska adelssläkten Standertskjöld och dess sidogren Standertskjöld-Nordenstam har sedan adlandet 1772 intagit en viktig ställning i finländskt samhällsliv. I och med samhällets förändringar, och genom att de tidigare nära släktrelationerna tunnades ut, kände några av släktens medlemmar det på 1940-talet angeläget att grunda en släktförening. Denna gav år 2001 etnologen professor emeritus Bo Lönnqvist i uppdrag att skriva en släkt historia, nu utgiven av Svenska litteratursällskapet i Finland, och finansierad av Hjördis och Arvid Standertskjöld's minnesfond.

Balansgången mellan uppdragsskrivning och vetenskap kan vara svår, men i hudsak har författaren lyckats väl. Han vill skriva en släkts kulturella biografi för att komma åt föreställningar om ett gemensamt ursprung och släktskap, och för att identifiera den gemensamma verklighetsförståelse man bar på. Källmaterialet som Lönnqvist bygger på består dels av bevarat skriftligt arkivmaterial, dels av intervjuer han gjort med olika medlemmar av släkten. Ambitionen har varit att utnyttja berättelserna för att studera vilken roll det kollektiva adliga minnet har i skapandet av en adelsidentitet.

Hur beskriver man då en släkt? Detta är i sig ingen lätt uppgift eftersom släktbegreppet i sig är en konstruktion. Man begränsar detta oftast till den patrilinejära släkten, så som den räknas i Riddarhusets stamtavlor. Intressant nog har släktföreningen fått vika från denna princip och numera kan även ättlingar på kvinnosidan i tredje led beviljas medlemskap i föreningen. Detta väcker tankar om *för vilka* som släktföreningen var och är viktig, och om de eventuella klasskillnader som kan finnas i en släkt som har utgrenat sig så pass mycket.

Författarens disposition är logisk. Han arbetar tematiskt, där olika sidor av adelns liv kommer till uttryck, samtidigt som det finns en viss kronologisk ordning i kapitelindelningen. De besvärliga dispositionsproblem som kan uppstå har lösts bra. Efter ett inledande teoretiskt kapitel följer i tur och ordning ett kapitel om släktföreningen, och ett om hur släkten uppstod och om den förste adlade Standertskjöld. I de följande kapitlen möter vi sedan släktmedlemmar som godsägare, militärer och civila i Ryssland och som industrimän i Finland. Godsägarrollen förändrades drastiskt vid början av 1900-talet, och den militära karriärvägen i Ryssland upphörde med Finlands självständighet. Industrierna blev allt viktigare för vissa grenar av släkten, där skogsföretaget Enso är det internationellt mest kända av de företag som de varit involverade i. Kvinnornas roll diskuteras i det sjunde kapitlet. Inte minst var de viktiga i det adliga umgängesliv som diskuteras i det åttonde kapitlet. Därefter uppsummeras undersökningen i kapitlet "Den Standertskjöldska gobelängen". Som hjälp för läsningen får vi ett antal välkonstruerade släkttabeller, som jag personligen hade stor nytta av.

Ibland tycker jag att författaren är litet väl okritisk till sina huvudpersoner. Var de alltid så välmenande och livet alltid så harmoniskt som författaren ibland antyder, eller avslöjar det snarare författarens beroende av sitt källmaterial? Kanske var vapnen på Suontaka under inbördeskriget enbart "till övning och nödvärn" (citats s. 93) och kanske rör det sig bara om "myter om förtryck i kombination med politiskt herrehat" (citats s. 95) men jag hade föredragit att godsägarnas relation till de underlydande hade problematiserats på ett tydligare sett. Och hur är det med de "släktminnen" som beskriver att Henrik Johan Standertskjöld utstrålade värme och kärlek (s. 109), eller att lottorna "såg upp till" friherrinnan Aina Standertskjöld och hyllade henne i olika sammanhang (citats s. 238). Kanske stämmer dessa karakteristiker, men jag hade gärna sett en tydligare koppling till den tidens retorik och sociala förhållanden.

Här och var gör författaren ganska enformiga upprädnigar. Det kan röra sig om den detaljerat uppräknade egendomen i en bouppteckning eller om en beskrivning av alla de personer och släkter vi möter i en gästbok. Sammantaget blir det ibland därför litet tröttsamt att läsa delar av boken, ungefär som att läsa släkttavlorna i Första Moseboken.

Den som tar sig igenom de drygt 300 sidorna med ofta trespaltig text får ändå sin belöning. Även om jag ibland känner en viss ambivalens över *En finsk adelsläkts öden*, tycker jag att den är väl värd att läsa för dem som är intresserade av adligt liv under ett skede då adelns traditionella roll började upplösas. Jag hoppas också att den är intressant för den släktförening som har bekostat den!

Jan Samuelson

Britt Liljewall, *"Ack om du vore här": 1800-talets folkliga brevkultur* (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2007). 228 s.

Britt Liljewealls *"Ack om du vore här": 1800-talets folkliga brevkultur* är en engagerande bok där "vanliga" människors brev från 1800-talet lyfts fram. Liljewall använder konceptet "det långa 1800-talet" och menar perioden från slutet av 1700-talet till tidigt 1900-tal. Under denna tid påbörjades de samhällsförändringar som ledde fram till det moderna samhället. Boken har det folkliga brevskrivandet i fokus, och begreppet preciseras med att det gäller människor ur folkets breda lager. Allmoge, jordlösa, de lägre skikten i städerna, och i periodens slut även lägre tjänstemän, familjejordbrukare, småföretagare samt arbetarklassen räknas hit, framhåller Liljewall. Hennes avgränsning gäller även de obemärkta, alltså människor som inte hade någon specifik roll i offentligheten eller en maktposition. Boken analyserar det privata brevskrivandet ur flera dimensioner. Brevkulturen länkas fortlöpande till den pågående moderniseringsprocessen, och bokens främsta syfte är att skapa ett möte mellan gårdagens brevskrivare och dagens läsare. Breven har samlats in av författaren i samarbete med Västergötlands museum vilket inneburit att drygt 80 brevsamlingar funnit sin väg till museet.

De brevsamlingar läsaren möter innehåller både kärleksbrev, emigrantbrev och brev mellan barn och föräldrar samt syskon. I varje kapitel undersöks en enskild samling, och olika teoretiska perspektiv diskuteras. Genusperspektivet, synen på emigrationen, professionalisering och utbildning är exempel. Liljewall diskuterar även komplexiteten i brevens bild av livet, där faktorer som idealisering, genrebundenhet och viss offentlighet starkt kan påverka vad som skrivs. Breven formulerar olika identiteter och roller, och ibland tas så stor hänsyn till mottagaren att denna uppfattas som medskapare av brevtexen.

Det är lätt att fångas av de enskilda människoödena. Vi får möta Augusta Larsson och Johan Carlsson som, på grund av att de var släkt, fick kämpa för att få gifta sig. Efter endast fem års äktenskap avled mannen i tyfoidfeber. Året innan hade parets son dött i scharlakansfeber. Vi får också stifta bekantskap med flickorna på Norrkvarn som drömde om självständighet och yrkesliv. Maria och Gustava ville utbilda sig till lärarinnor, och Margret ville förkovra sig inom mejerinäring och lagårdsskötsel. Drömmar som inte uppmuntrades av föräldrarna, vilka däremot lät sönerna gå några år i läroverk – en tydlig illustration av döttrars och söners olika förutsättningar. Att möjligheterna kunde vara större i Amerika syns i breven mellan Carl Friman och hans utvandrade söner, där vi får en bild av Amerika som det förlovade möjligheternas land. På andra sidan Atlanten var utbildningen bättre, den tekniska utvecklingen längre kommen och friheten större, meddelas det hem.

Britt Liljewealls bok är högst läsvärd och intressant. Det jag saknar är anknytning till övrig brevforskning mer explicit i själva texten. Visserligen nämns en

del sådan i inledningen och i noterna, men det hade varit förtjänstfullt att även i brödtexten, inte minst i slutdiskussionen, få belysande paralleller mellan de brev Britt Liljewall analyserar och brevsamlingar andra forskare fördjupat sig i. Här finns många jämförelser man kan göra dels med min egen forskning om 1800-talets brevkultur, dels med brevanalyser av Christina Sjöblad, Ingrid Hartman-Söderberg och Peter Ullgren, samt med olika emigrationsforskare. Det finns flera likheter mellan Liljewealls resultat och andra forskares.

Jag ställer mig också tveksam till om samtliga brev Liljewall analyserar egentligen kan hänföras till den helt folkliga brevkulturen. I boken möter vi exempelvis Lars Andersson som utbildade sig till byggmästare på Tekniska institutet, storbonden Anders Larsson som ägde flera egendomar och Carl Friman som presenteras som en ofrälse ståndsperson. Hör inte de snarare hemma i en framväxande borgerlighet? Liljewall kallar också Friman och hans familj för medelklass och framhåller att de nog betraktades som herrskap. Därför är det tveksamt att kalla alla brevförfattarna för obemärkta i en folklig kultur.

Jag tror att skillnaden under 1800-talet mellan en folklig kultur och den vi kan finna i medelklassen inte är så stor. Sveriges agrara struktur långt fram i tiden, som påverkade livsstilen både på landsbygden och i mindre städer, tror jag delvis satte ramarna för både handlingsmöjligheter och sätt att tänka. *"Ack om du vore här": 1800-talets folkliga brevkultur* är engagerande läsning och ett välkommet tillskott till forskningen om 1800-talet. Brev ger en unik möjlighet att möta den enskilda människan, och trots att genren delvis styr berättandet och mycket inte sägs rent ut, så är det i denna typ av källor vi har en viss möjlighet att möta individer ur det förflutna.

Eva Helen Ulvros

Edvard Radzinskij, *Alexander II* (Stockholm: Nordstedts Förlag, 2007). 424 sidor.

"Det är farligt att inleda reformer i Ryssland, men det är ännu mycket farligare att hejda dem", skriver Edvard Radzinskij i förordet till sin storslagna biografi över Alexander II.

Ett myller av människor möter läsaren i biografien, som tar sin början redan under Peter den stores tid. Vi får lära känna Alexander II:s många släktingar och deras tid vid eller på tronen. Det känns som att läsa en klassisk rysk roman med intriger, erotiska förvecklingar, storpolitik och visdomsord. Tanken går osökt till *Krig och fred* och referenserna är många – Napoleon möter Alexander II och Ryssland tvingas till engagemang i kriget i Europa. Högadeln och hovet talar och läser franska men odlar en rysk nationalism som skall omstöpa Ryssland till ett mer modernt land. Boken har en rak kronologi, där det som händer förklaras med referenser till den ryska historien.

I Radzinskij's epos står aktörerna i fokus – deras tankar och bevekelsegrunder förklaras ingående men han verkar även se strukturer i samhället. Vissa händelser verkar omöjliga att komma ifrån, såsom att Alexander II verkligen skall mördas. Hela boken kan liknas vid ett grekiskt drama, där Alexander II till sist verkar ha förlikat sig med sitt öde. När den första bomben briserar den ödesdigra 1 mars 1881 flyr inte Alexander II i hast. "Tvärtom går han märkvärdigt nog av och an längs Katarinakanalen. Som om han väntade på något."

Alexander II inledde de stora reformerna som indirekt släppte fram de liberala krafter som senare kostade honom livet. När attentaten kom blev han upprörd och slog till reträtt, och det framställs som att Alexander II såg sina undersåtar som mindre vetande barn som skulle uppfostras. Radzinskij försöker tränga in i personernas medvetanden och visa hur deras handlingar styrdes av deras personligheter och personliga motiv. De inomnationella orsakerna dominerar medan det storpolitiska spelet är styvmoderligt behandlat.

Många gånger anförs genetiska förklaringar till människors karaktärer – det ryska kungahuset har blandats med tyskt blod, Marx är jude och Engels arier. Dessa referenser är ovetenskapliga och dessutom överflödiga, då de inte förklarar något. Över huvud taget är boken alltför lik en roman där Radzinskij lämnat det strikt vetenskapliga. Händelserna som skildras har dock inträffat, och litteratur- och källförteckningen är omfattande. Radzinskij skildrar alla personer och deras kontakter och historier på ett intresseväckande sätt. Men när han ingående förklarar hur vissa tänker och varför, ja då blir man skeptisk.

Att Radzinskij även är en uppskattad skönlitterär författare och dramatiker framgår tydligt. Hans tidigare biografiska verk om Nikolas II och Rasputin har varit mycket uppskattade.

Alexander II är som en spännande äventyrsroman man gärna sträckläser men som vetenskapligt verk lämnar den mycket i övrigt att önska. Framställningen är berättande snarare än analytisk och Radzinskij's arbete saknar såväl tydliga teoretiska utgångspunkter som en forskningslägesdiskussion. Det är olyckligt, inte minst som det på senare år har förts en mycket livlig diskussion om biografien som historievetenskaplig genre.

I andra halvan av boken beskrivs terroristerna och deras bevekelsegrunder. Radzinskij skildrar terroristorganisationen Folkviljans historia och dess medlemmars väg till att bli terrorister. Avsnittet om hur staten försöker komma till rätta med terrorismen är det mest intressanta och lärorika. Hur får man bukt med terrorister som är beredda att gå i döden för sin övertygelse?

Henrik Ericson

Ulf Olsson, *Finansfursten. K. A. Wallenberg 1853–1938* (Stockholm: Atlantis, 2006). 503 s.

Ulf Olsson skrev en lysande biografi över Marcus jr Wallenberg (*Att förvalta sitt pund*, 2000). I boken *Finansfursten* har han sökt sig bakåt i tiden och utforskat Marcus juniors farbror Knut Agathon Wallenbergs liv. Olsson arbetar efter samma metod som i sin förra biografi – kronologisk deskription – och baserar sig på ett omfattande material som förvaras i familjen Wallenbergs arkiv.

Vi får följa Knut Agathon Wallenberg från uppväxten i Stockholm, utbildningsåren utomlands, sjöofficersutbildningen i Sverige och praktiken i europeiska banker. Därefter trädde han in i Stockholms Enskilda bank, som under 1880-talet hade betydande ekonomiska svårigheter men som han lyckades få på rätt köl, och sedan styrde med fast hand i 25 år. Vi får också ta del av hans engagemang i svenska industriföretag som Hofors, Asea och LKAB, hur han byggde upp sin i Sverige ojämförligt stora, privata förmögenhet; insatserna i Stockholms lokalpolitik, till exempel i byggandet av Stockholms stadshus och Saltsjöbaden; arbetet i riksdagen; tiden som utrikesminister 1914–1917 i Hammarskjölds ministär; och den generöse donatorns satsningar i Handelshögskolan och som stiftare av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse. Däremellan ägnade han en ganska ansevärd tid till rekreation och umgänge – på jakt i Småland och Jämtland, i segelbåten Fujiyama och på resor runtom i Europa.

Biografins titel är *Finansfursten*. En furste brukar ha en krönikör, och ibland tenderar delar av texten också att bli mer av en krönika än en gestaltning av personen Knut Agathon Wallenberg, vilket är synd eftersom Olsson är en driven skribent. Kanske beror det på att Knut Agathon Wallenberg, till skillnad från brorsonen Marcus Wallenberg vars personlighet Olsson lyckades fånga i ett levande porträtt, bara framträder i källorna. Vi som levtt samtidigt med Marcus Wallenberg har en bild av den dynamiske bankmannen och industrialisten medan farbrodern allt mer bleknar bort tillsammans med andra som levde i början av förra seklet. Kvar finns bara fragment av människan Knut Agathon Wallenberg.

Men vad som istället framträder under läsningen är en spännande historia om en kapitalist som var unik för Sverige under 1900-talet. Knut Agathon Wallenberg följer i spåren av 1800-talsentreprenörer, som fadern Oscar och liberalen Lars Hierta, vilka såg sig som föregångsmän med ansvar för att skapa ett nytt Sverige. Knut Agathon Wallenberg förverkligar samma ambitioner i en senare epok; i det framväxande industrisamhällets. Han begränsade sig inte till en snäv ekonomisk sfär utan var en medborgare i vid mening. Knut Agathon Wallenberg arbetade för att skapa ekonomiska tillgångar i form av nya företag, förvaltade dessa resurser men verkade också för samhället i stort genom insatser i parlamentariska församlingar och även för vetenskap och kultur genom bland annat donationer. För denna typ av kapitalist – som med rätta kan benämnas som just furste – fanns inte plats efter mellankrigstiden.

Knut Agathon Wallenberg avviker markant från den typ av folkhemskapitalist, som hans brorsöner Marcus och Jacob och deras samtida representerade, som inte intresserade sig för politik och samhälle. Läsningen generar därför forskningsfrågor: Varför uppstod under mellankrigstiden en uppdelning mellan den ekonomiska och politiska sfären? Varför begränsade sig de stora kapitalägarna och företagsledarna till att leverera ett överskott till politikerna, som sedan fördelade det och tog ansvar för samhällsbygget? Varför fick vi denna utveckling i Sverige? Vilka samhällsprocesser drev fram tudelningen? Och, vilken roll spelade kapitalägarna själva i utveckling? Är Knut Agathon Wallenberg som idealtyp en historisk parentes i en svensk kontext? Eller, är folkhemskapitalisten det? Vilken betydelse hade införandet av allmän rösträtt, som stöddes av Knut Agathon Wallenberg, för förändringen av själva medborgarbegreppet och därmed för denna utveckling?

Med Ulf Olssons bok om Knut Agathon Wallenberg har alla avlidna betydande män i familjen Wallenberg biograferats: Grundaren Oscar av Göran B. Nilsson (1984–1994), Marcus senior av Torsten Gårdlund (1976), och Marcus junior, som tidigare nämnts av Olsson, samt Jacob Wallenberg av Håkan Lindgren (2007). Olsson och Lindgren har också med bland andra Ragnhild Lundström skrivit SE-bankens historia från 1910 fram till 1971. (Olle Gasslander tecknade perioden före 1910 [1956–1959]). Wallenbergsfärens 1900-talshistoria är således nu skriven.

Samtliga verk bygger på ett rikt empiriskt material och en kronologisk framställning. Författarna har inte arbetat från en uttalad teoretisk ambition. Deras arbeten öppnar därför upp för att andra forskare ska kunna närma sig familjen Wallenberg utifrån teoretiska perspektiv. Det går nu att koncentrera sig på att analysera den rika empirin i verken med hjälp av olika teoretiska verktyg och att syntetisera de föreliggande forskningsresultaten. Biografierna, till exempel, lämpar sig utmärkt för en genusteoretisk analys av hur kapitalägarna blir manliga genom att närgranska socialisationsmönster inom familjen Wallenberg. Det är troligen inte en slump att bankens första, kvinnliga vd, Annika Falkengren, inte hämtats från familjen. Här finns också möjlighet att fördjupa förståelsen av hur den starka homosociala manliga dominansen inom toppen av svenskt näringsliv reproducerats utifrån de normer som en, i svenskt näringsliv, så dominerande familj som Wallenbergs utvecklat. Man kan också gå vidare och studera hur kapitalistisk makt som sådan reproduceras genom de strategier som familjen Wallenberg utvecklat under åren och förblivit trogna, och som inte rör enbart det ekonomiska kapitalet. Även det som Bourdieu kallar socialt kapital, släkt- och personkontakter för vilka familjens kvinnor spelat en viktig roll, och kulturellt kapital, rätt utbildning som sjöofficerens, rätt beteende, har varit centrala i familjens strategier.

Eftersom den svenska makteliten, bland andra kapitalägare, företagsledare och högre tjänstemän, jämfört med arbetarrörelsen, är relativt outforskad är biografierna och bankhistorikerna värdefulla bidrag som förhoppningsvis kan inspirera

yngre forskare att gripa sig an forskningsuppgiften att gå vidare och nyansera och fördjupa vår kunskap om den svenska eliten och därmed också om det svenska samhället.

Ulf Olsson har tillsammans med Håkan Lindgren under mer än två decennier ägnat sig åt familjen Wallenbergs historia. Resultatet av deras ansträngningar är imponerande. Sammantaget är deras verk ett betydande bidrag till svensk social och ekonomisk historia.

Kerstin Norlander

Rebecka Lennartsson, *Den sköna synderskan: sekelskiftets Stockholm: betraktelser från undersidan* (Stockholm: Norstedts, 2007). 280 s.

Sexualitet, manlig könsdrift och kvinnlig underkastelse behandlas genomgående i Uppsalaetnologen Rebecka Lennartssons kartläggning av prostitutionen i Stockholm under slutet av 1800-talet. Boken bygger på hennes doktorsavhandling *Malaria urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900* från 2001 och består av 13 mycket välskrivna och uttrycksfulla essäer. Dessa kan läsas som enskilda berättelser eller, enligt Lennartsson, som betraktelser över de individer vilka var prostituerade i Stockholm under det sena 1800-talet och tiden runt sekelskiftet 1900. Författaren beskriver en mörk och mindre känd (bak)sida av den stad som, under den aktuella perioden, växte kraftigt och samtidigt kom att genomgå en omvälvande modernisering. Paralleller kan dras till andra större städer i Europa och erfarenheter från Lennartssons bok skulle säkert intressera även en internationell publik. Vilka var dessa "nattfjärilar", "synderskor", "glädjeflickor" eller "byråflickor" som återfanns bland Stockholms besiktningssbyrås rullor? Varifrån kom de? Varför hade de blivit prostituerade? Lennartsson behandlar dessa frågor genom att studera olika slag av historiskt källmaterial, skönlitteratur och konst samt annan samtida dokumentation. Genom att med talande exempel lyfta fram utdrag från besiktningssbyråns anteckningar eller från de brev som inkom till sedlighetspolisen ger hon läsaren en tydlig uppfattning om hur myndighetspersoner såg på och behandlade dessa prostituerade kvinnor. Att inga manliga prostituerade återfinns i myndigheternas skrifter är ett bland flera uttryck för att samtiden såg detta som ett kvinnligt fenomen.

Den sköna synderskan är enligt författaren ett av Stockholms epiteter. Skildringen av stadens puls – dess lockelser och begär som de, många gånger, unga kvinnorna dras in i – blandas med återgivningar av de svårigheter och den misär som majoriteten av dessa gatuflickor kommer att hamna i under ett senare skede. Vi lär oss hur könshandeln kan ha fungerat på gatan och hur den kan ha organiserats på bordeller. Levnadsödena som återges är i många fall djupt gripande. Vi får följa unga kvinnor som dras till staden med drömmar om försörjning och ett bättre liv.

Majoriteten var födda utanför Stockholm och rekryterades från samhällets undre skikt. I flertalet fall påminner levnadsödena i hög grad om varandra. Författaren har inte ambitionen att utröna varför kvinnorna hamnade på prostitutionens bana, utan istället ges vi flertalet olika exempel. Vissa blev förförda, övergivna och såg sig inte ha någon alternativ försörjning. Andra upptäckte att de kunde leva på att vara sexuellt exponerade och vande sig vid ett liv där de sålde sig för pengar. Majoriteten drabbas så småningom av könssjukdomar, missbruk, misshandel och fängelsestraff. Grymma och förnedrande är besöken på besiktningsbyrån. Usla är förhållandena på bordeller och statliga inrättningar av olika slag. Alltför många dör i tidig ålder på försörjningsinrättning. Få lämnar prostitutionen för ett vanligt liv. Staden förbrukar sina unga kvinnor, men nya flyttar ständigt in, attraherade av storstadens lockelser.

Huvuddelen av boken ägnas åt att framställa "de fallna kvinnorna", men Lennartsson beskriver även könsköparna. De borgerliga männens besök hos prostituerade, som skildras i böcker, brev och memoarer, blandas med olika källors återgivning av män från samtliga sociala grupper, åldrar, gifta såväl som ogifta och deras behov av att få nyttja de prostituerade kvinnorna. Klart och tydligt framställs dåtidens syn på mäns rätt att få utnyttja fallna kvinnor för att få tillfredsställa sina sexuella behov. Därigenom riskerade männen inte att äventyra redliga kvinnors dygd, drabbas av psykisk ohälsa eller skapa allmän samhällelig oro.

I ett par av kapitlen lär vi känna de samtida inrättningar som hade till uppgift att hantera eller hjälpa de personer som befann sig allra längst ner på samhällsstegen. Dessa är också viktiga historiska skildringar då vi lär oss hur samhället var organiserat för att straffa, bota och hjälpa personer som hade hamnat på kant i livet. Mer eller mindre tydliga personschildringar över de individer vars arbete gick ut på att direkt sörja för stadens trasiga själar behandlas i slutet av boken. Det är en i detta sammanhang viktig uppgift som Lennartsson valt att ta på sig genom att lyfta fram det frivilligarbete som fungerade som ett ljus i mörkret i en annars till stora delar mörk skildring av samhällets mörka baksida.

Den sköna synderskan är en bok med många kvaliteter. Inte minst är den språkligt lättillgänglig, välformulerad samt rikligt illustrerad med belysande citat och talande bildmaterial. Varje kapitel avser att lyfta fram ett särskilt tema i sammanhanget och sammantaget ger boken en relativt mångfacetterad helhetsbild av ett förhållandevis outforskat ämne. För de läsare som blivit nyfikna finns i slutet av varje kapitel litteraturhänvisningar. Förtjänstfullt är att bokens kapitel kan läsas som enskilda berättelser i vilken ordning som intresset behagar. Löpande anges även vilka källmaterial som ligger till grund för berättandet. En nackdel är emellertid att sträckläsning av boken kan innebära vissa upprepningar innehållsmässigt. Bokens innehållsliga värde är stort och sammantaget får läsaren uppfattningen att författaren mer eller mindre har använt sig av stora delar av det källmaterial som är aktuellt i sammanhanget och som finns tillgängligt. Till bokens förtjänster hör

även dess skönlitterära kvaliteter som gör att den bör kunna attrahera en relativt bred publik. Ämnet hör inte till mitt huvudspår vad gäller forskning, men känns likväl högst väsentlig för mig som allmänt historieintresserad. Boken väcker läs-lust och är en förebild för historieskrivare med (skön)litterära ambitioner.

Kristina Lilja

Christer Winberg, *Amerikabåtarna: från emigranter till miljonärer* (Stockholm: Bokförlaget Arkipelag, 2007). 373 s.

Svenska Amerika Linien (SAL) tillhör de mera omskrivna kapitlen i svensk sjöfartshistoria och under de senaste åren har flera nya bidrag i ämnet publicerats. Christer Winbergs bok är den hittills mest omfattande studien av SAL och bygger på bevarat material från rederiets arkiv, samtida publicerade reseskildringar och minnesberättelser från tidigare anställda på fartygen. Framställningen är rikhaltigt illustrerad med fotografier och teckningar som ger en bild av miljön ombord på fartygen samt hur de marknadsfördes. Upplägningen är kronologisk i fem kapitel med startpunkt i förhållandena i emigranttrafiken omkring 1900 och avslutas med beslutet att upphöra med passagerartrafiken 1975.

Winbergs framställning ger dels en företagshistorik och dels ett stycke kulturhistoria. Företagshistoriken är traditionell, utan tyngande teoretisk ansats och analys, vilket emellertid gör det en smula svårt att se de stora dragen i den transatlantiska passagerartrafikens och kryssningstrafikens, liksom företagets, utveckling. Författaren har dock gjort ett grundligt empiriskt arbete och lyfter fram en hel del nytt material som kompletterar och i några fall korrigerar den bild som journalisten och förre informationschefen Algot Mattsson gav i sina böcker om Amerikalinjen och Broströmkoncernen. Kritiken mot dennes böcker, skrivna några år efter att SAL nedlagts och utan dagens historiska perspektiv på branschen, känns emellertid lite för tillspetsad. Mattssons *Vägen mot väster* från 1982 är fortfarande en mycket läsvärd introduktion till ämnet – som uppenbart också inspirerat Winbergs uppläggning av boken – även om Mattssons minne kan ha svikit honom på några punkter.

Bokens styrka ligger i olika avsnitt som belyser aspekter på SAL:s historia av kultur- och idéhistoriskt intresse. Till exempel visar Winberg hur startandet av en svensk emigranttrafik gick hand i hand med patriotisk retorik. Genom att emigranterna färdades med svenska fartyg "fördes även Sverige över Atlanten", som det hette i SAL:s reklam, och bidrog till svenskhetens bevarande bland utlands-svenskarna. Att underlätta återinvandringen från USA framställdes också som ett viktigt syfte med en svensk amerikalinje. Bolaget hade från första början ambitionen att vara ett nationellt företag med en nästan officiell status – understruken

av fartygsnamn som *Stockholm*, *Kungsholm*, *Drottningholm* och *Gripsholm*, samt riksvapnet tre kronor i skorstensemblemet.

SAL:s fartyg sågs också som nationella prestigesymboler vilket återspeglades i deras inredningar. Inredningen av det första nybygget, *Gripsholm* från 1925, präglades av en tillbakablickande nationalism med Gripsholms slott som en av inspirationskällorna. Men med *Kungsholm* 1928 var det ett annat Sverige som lyftes fram. Under ledning av den framstående arkitekten Carl Bergsten utformade kända svenska konstnärer och konsthantverkare en inredning som visade det rådande uppsvinget inom svensk konstindustri, vilken nu internationellt förknippades med en förfinad modern design: *Swedish grace*. Det var det moderna Sverige som skulle visas upp och svenskheten fick ett annat innehåll som Winberg påpekar; en Sverigebild där en industriell och en estetisk nationalism smälte samman.

Svenska Amerika Linien fortsatte på denna väg under 1930-talet med *Stockholm* 1938 som en estetisk höjdpunkt under medverkan av namn som Isaac Grünwald, Sven X:et Ericsson och Carl Malmsten. Fartyget brandhärjades dock på det italienska varvet och kom aldrig att sättas i trafik under Amerika Liniens flagg.

Den minskade invandringen till USA och depressionen drabbade även SAL, om än i något mindre grad än andra atlantrederier. Genom att bolaget hade fartyg i lämplig storlek lyckades man framgångsrikt bygga upp en kompletterande kryssnings- eller turisttrafik, som senare efter trafikflygets genombrott helt kom att ta över linjetrafiken. Här kan noteras den "folkkryssning" till Medelhavet som anordnades i samarbete med den socialdemokratiska tidningen *Ny tid* 1935. "Utan att på något sätt vilja misstänkliggöra arrangörerna" konstaterar Winberg att kryssningen speglar korporativa tankegångar som lika väl hade kunnat uttryckas i det samtida Tyskland (s. 175).

Ett ytterligare exempel på kultur- eller idéhistoriska infallsvinklar på denna sjöfart är det omfattande material av reseskildringar från linjefarten på Amerika och kryssningstrafiken till mer eller mindre exotiska platser, som författaren plöjt igenom. Det är idag lätt att glömma vilken betydelse sådana skildringar hade för att forma bilden av det främmande när mycket få medborgare reste utomlands överhuvudtaget. Och den bild som dessa reseberättelser ger är ofta av en oförblommerad rasism. En i dåtiden känd poet som Karl Asplund kunde till exempel 1934 uttrycka sin förståelse för slavhandeln i Aden, då ju "en del lågtstående beskedliga negrer vill gärna ha det så" (s. 184). Poetens skildring av "negrens dansorgie" i Mombasa illustrerades i boken för övrigt av den kände konstnären och illustratören Kurt Jungstedt. Den ännu mer kände Frank Heller beundrade sina "svarta bröder med de väldiga lemmarna" men tillägger: "mähända kunde vindlingarna i den grå massan innanför ert krusiga ullhår vara talrikare och mer differentierade!" (s. 185)

Boken är uppenbarligen produkten av ett långvarigt personligt intresse för Svenska Amerika Linien. Winberg är mycket detaljerad i sin skildring av de olika

fartygens inredning och boendestandard. Knappast någon detalj i livet ombord, som skildras i utförliga citat, har heller undgått författarens kunniga och intresserade öga. För de flesta läsare torde det ibland för mycket av det goda. Men Winberg skall ha erkännande för att ha åstadkommit ett betydelsefullt sjöfartshistoriskt referensverk, som dessutom visar på vilken potential maritim historia har att belysa olika aspekter av svensk 1900-talshistoria allmänt.

Mats Kero

John T. Lauridsen, *Nazism and the radical right in Austria 1918–1934* (Köpenhamn: Museum Tusulanum Press, 2007). 548 s.

John T. Lauridsens *Nazism and the radical right in Austria 1918–1934* är ett senkommet utflöde av ett forskningsfält som i dubbel mening var hett på 1970-talet. För det första är den ett exempel på fascismforskning, för det andra är den ett magistralt arbete om två politiska rörelser på högerkanten i mellankrigstidens Österrike, *Heimwehr*-rörelsen och den inhemska österrikiska nazismen. Båda dessa relaterade fält har tappat avsevärt i intresse för forskningen efter runt 1990. Mycket riktigt har också Lauridsens arbete rötterna i det sena 1970-talet, då den ursprungliga versionen av den här boken skrevs, och hans arbete har sedermera reviderats fram till tidigt 1990-tal. Därefter har endast mindre förändringar gjorts (ny litteratur har inte arbetats in efter 1994). Arbetet siktar till att vara en empirisk undersökning av de två rörelsernas sociala sammansättning och populära förankring i deras socio-ekonomiska och politiska kontext av mellankrigstidens Österrike, mer än att vara ett bidrag till utvecklingen av övergripande teorier om fascism. Sett från dagens horisont är denna inriktning också en styrka i arbetet. Lauridsen ger ett viktigt bidrag till förståelsen av den österrikiska nazismen och *Heimwehr*-rörelsen. Han ger nya viktiga insikter om dessa rörelsernas betydelse i sin samtid. Styrkan i arbetet ligger också i djupet och systematiken i undersökningen av rörelsernas sociala bas.

Arbetet är klassiskt positivistiskt i sin ansats att sträva efter vetenskaplig objektivitet och i sin målsättning att avslöja de politiska myter som Lauridsen ser har färgat den österrikiska delen av den här forskningen starkt. Lauridsen försöker placera sitt arbete som del i en pågående process av förvetenskapligande av forskningsfältet. Som han ser det har de politiska och ideologiska inslagen i forskningen på fältet gradvis avtagit från runt 1975 och framåt. Sett från dagens horisont är den här utgångspunkten en av arbetets svagheter. Som Lauridsen på flera ställen noterar och diskuterar (t.ex. s. 26f, 53f, 89f) är den österrikiska historiska forskningen inom *Zeitgeschichte* (som det rör sig om här) starkt politiskt och ideologiskt färgad, både personellt och institutionellt. Den nutida politiska och

ideologiska förankringen står dessutom att finna i de politiska rörelser som kämpade mot varandra i mellankrigstidens konflikter, som vid några tillfällen övergick i våldsamma sammanstötningar av inbördeskrigsliknande karaktär. Beskrivningen av den här klangbotten som politisk och ideologisk är faktiskt otillräcklig; de österrikiska politiska lägren har utvecklat den här historien till en integrerad del av sina kollektiva identiteter.

Den ideologiska infärgningen har inte heller försvunnit med tiden, som Lauridsen gör gällande. Man kan kanske tala om en viss avmattning i takt med att den generation som levde den här historien har gått bort. Men institutionalisering har säkrat reproduktionen av en grundläggande motsättning där den "röda", socialdemokratiska historiesynen ända fram till idag är invecklad i en tillsynes ändlös historiepolitisk konflikt med den motsatta "svarta", katolsk-konservativa historiesynen; *Ständestaat/ Austrofascismen* och den process som ledde fram till den försvaras av de svarta och angrips av de röda i en aldrig avslutad historiepolitisk debatt som kontinuerligt regenererar de dominerande politiska identiteterna i Österrike. Detta syntes senast under jubileumsåret 2004 (efter "inbördeskriget" i februari 1934) och under det stora jubileumsåret 2005 (1945, 1955, 1995), när förnyade debatter och historiepolitiska ställningstaganden presenterades i minnesceremonier, medier, politisk debatt och historieskrivning. Under Lauridsens empiriska studie finns således historiekulturella förkastningar som är otillräckligt reflekterade i forskningsupplägget.

Bakom min kritik mot Lauridsens studie i det här avseendet finns ju ett alternativt angreppssätt på de här frågorna som skulle kunna ge nya intressanta insikter i den här historiens skiftande aktualitet. Med begrepp som historiekultur, historiepolitik och kollektivt minne skulle man kunna fokusera just mellankrigstidens identitetsskapande betydelse i Österrike, som faktiskt låg bakom att perioden blev ett livaktigt forskningsfält under en period på 1970- och 1980-talen. Den här forskningen fick sin avgörande skjuts i den så kallade *Wissenschaftliche Kommission* som började arbeta 1972. Det var en mycket stor forskningsansats som skulle bearbeta den konfliktfyllda historien mellan 1918 och 1938 i Österrike, och den slukade majoriteten av den österrikiska Zeitgeschichtekompetensen under nästan ett decennium. Därmed riktade Kommissionen obönhörligen in forskningen på just denna period i österrikisk historia (och inte på perioden 1938–1945, t. ex.). Kommissionen var också politiskt tillsatt. Den socialdemokratiska förbundskanslern Bruno Kreisky använde vid den här tiden sin politiska ställning för att i samråd med framträdande konservativa företrädare initiera en starkt identitetspolitiskt orienterad bearbetning av den österrikiska historien. En undersökning av detta historiepolitiska projekt är ju emellertid en annan historia än den John T. Lauridsen så förtjänstfullt skriver. Men de är inte oberoende av varandra.

Fredrik Lindström

Yngvild Sørbye (red.), *Revolusjon, kjærlighet, diplomati: Aleksandra Kollontaj og Norden* (Oslo: Unipub, 2008). 358 s.

Aleksandra Kollontaj kallade en gång Norge sitt andra fosterland och framhöll hur förtjust hon var i norrmännen – de mest demokratiska människor hon vistats bland. Men hon kunde också vid tillfälle säga att hon älskade Sverige, som ”man endast kan älska en hembygd man känner väl – är det månne det nordiska, finska blodet hos mig som talar?” Detta berättade den norska författaren och konstvetaren Yngvild Sørbye på ett seminarium om Aleksandra Kollontaj i Stockholm i november 2008. Sørbye är redaktör och en av författarna till antologin *Revolution, kärlek och diplomati: Aleksandra Kollontaj och Norden*, som presenterades på seminariet. Här bidrar historiker, samhällsvetare, kulturhistoriker, diplomater och publicister från Norden och Ryssland. Artiklarna speglar Kollontajs liv som revolutionär, sexualdebattör, författare, socialpolitiker och diplomat, och det är framförallt hennes liv i Norge och Sverige som skildras.

I ett bidrag om diplomatären i Norge på 1920-talet skriver Sven Holtsmark att hon lyckades med den ena av sina två större uppdrag, nämligen det att få ett tidigt norskt erkännande av den nya sovjetstaten, 1924. Det andra, att få till stånd en bilateral norsk-sovjetisk icke-angreppspakt misslyckades hon däremot med, något som kan förklaras med att Norge, i likhet med Sverige, var orienterat mot multilaterala lösningar på säkerhetspolitiska problem.

I början på 1930-talet fick Kollontaj byta diplomatisk mission, från Oslo till Stockholm, och nu tyckte hon, enligt dagboksanteckningarna att svenskarna var ”självgod, stela och arroganta”. Men hon konstaterade också, att arbetsfältet var så mycket bredare i Sverige än i Norge: arbetsuppgifterna skulle nu bli ”vida mer betydelsefulla”. Krister Wahlbäck analyserar de politiska relationerna mellan Sovjetunionen och Sverige på 1930- och 1940-talen med fokus på Kollontajs roll däri. Frågan om att få slut på vinterkriget låg Kollontaj varmt om hjärtat; hon hade tillbringat många av sina barn- och ungdomsår i Finland, på morföräldrarnas gods på Karelska näset, och hennes tidigaste politiska skrivelser tog upp den finska arbetarklassens problem. Vilken roll som spelades av Kollontaj å ena sidan och av det ryska spionparet Rybkins och den finska författaren Hella Wuolijoki å den andra i spelet kring fredsförhandlingarna har ännu inte kunnat klarläggas, enligt Wahlbäck. Av Kollontajs dagbok framgår dock att hon kände sig förbigången i detta spel.

Kollontaj har nog ändå varit mest känd för sitt skrivande om könsrelationer, familj och moderskap. Elina Katainen, Anna Rotkirch och Yngvild Sørbye behandlar i varsitt kapitel Kollontajs texter. Katainen skriver om mottagandet av texter om både kön och klass i Finland under olika perioder, Sørbye bland annat om den hårda kritiken av texterna inom Sovjetunionen. Rotkirch fokuserar på könsideologier och kärleksteorier och håller fram ett motsägelsefullt drag: Kollontaj talar sig

varm om den fria kärleken och en bevingad Eros men låter ändå stundtals kvinnan befrias från kroppen. Det är själen som prioriteras. Ett bestående bidrag från Kollontaj, understryker Rotkirch, är konstruktionen av en ny social könskategori, den "förvärvsarbetande modern", liksom också förmedlandet av en insikt om den nya kvinnans kluvenhet mellan kärlek/beroende och arbete/frihet.

Aleksandra Kollontajs sonson Vladimir står för ett av bokens bidrag, hågkomster av farmodern som han då och då besökte i Stockholm under 1930-talet och andra världskriget. Han lärde sig mycket av sin henne, skriver han. Hon var visserligen en strängt upptagen och hårt arbetande kvinna, men när hon tog sig tid för sitt barnbarn hade hon mycket att ge. Författaren är angelägen om att korrigera bilden av Aleksandra Kollontaj som den som velat avskaffa familjen som institution. Med irritation har han upprepade gånger mött påståenden om att hon ska ha uppträtt likgiltigt, till och med ovänligt, mot sin familj, "som om kvinnornas emancipation oundvikligen måste bryta sönder sådana relationer" (s. 46).

I flera av bokens bidrag betonas Kollontajs skicklighet som nätverksbyggare och hennes sociala kompetens och världsvana. Daniela Büchten tecknar henne som en PR-makare inom diplomatin, långt före sin tid, med specialiteten att använda kulturkontakter för att främja politiska relationer. I en del av bidragen framträder bilden av en kvinna som med sin utstrålning och övertalningsförmåga fick omgivningen att tro att lösningen på till exempel diplomatiska frågor var nära, trots att parterna i själva verket befann sig långt ifrån varandra.

Men också bilden av en stundtals ovillig diplomat skymtar fram. Egentligen ville Kollontaj skriva, påverka och vara med i det aktiva politiska livet. Men hon hade bränt sina skepp genom att inta en "felaktig" position i det tidiga 1920-talets interna partistrider i Sovjetryssland. Att hon efter det aldrig kunde återvända till politiken är inte förvånande med tanke på hur det sovjetiska stats- och samhällslivet utvecklade sig. Då är det mer förvånande att hon själv inte blev offer för den stalinistiska terrorn och repressionen som så många av de kamrater som hon stått på barrikaderna med. I Kollontajlitteraturen brukar det finnas en underliggande fråga: Vad kände och tänkte hon egentligen om utvecklingen i sitt hemland? Efter läsning av tidigare utforskade och outforskade brevsamlingar skönjer Aleksander Kan en överlevnadsstrategi som bestod i att steg för steg klippa bandet med de tidigare kamraterna i den så kallade arbetaroppositionella rörelsen och i stället skaffa sig nya vänner bland sovjetvänliga och pacifistiska feminister, bland annat i Sverige. Att hon livet ut fortsatte skriva brev i en mycket lojal ton till Stalin, beskriver Kan som ett utslag av den "personlighetsklyvning" som Kollontaj delade med många framstående medlemmar av den sovjetryska intelligentian vid den tiden.

Periodvis har det skrivits mycket om Kollontaj genom åren. I västvärlden diskuterades på 1960- och 1970-talen hennes teorier om kärlek, sexualitet och moderskap. Då kom också de första böckerna på ryska ut, grundade på hennes

tidiga dagböcker före 1920. Nästa "våg" av Kollontajlitteratur rullade in 20 år senare i samband med perestrojkan och det sovjetiska sammanbrottet. Hennes dagboksanteckningar från mellankrigstiden och senare år gjordes tillgängliga för forskningen, och i år utges på svenska hennes dagböcker från tiden som diplomat i Sverige. Förra året kom Ulrika Knutsons bok om Fogelstadgruppen, innehållande ett kapitel särskilt ägnat åt Kollontaj som inspiratör för dessa kvinnor. En ny biografi förbereds dessutom för utgivning i Norge.

Boken som jag här omtalat är ett viktigt bidrag till våra kunskaper om Kollontaj. Den är spännande och läsvärd, rik på infallsvinklar, fakta och händelser, liksom på stilgrepp och genrer. Redaktören Yngvild Sørbye ger en utmärkt introduktion till Kollontajs liv och verk, och hon har själv gjort och välredigerad bibliografi som hon tyvärr inte tagit med i antologin, utan i stället nöjer sig med att hänvisa till i en not.

En vanligt förekommande invändning mot samlingsverk är att de inte är sammanhållande, att de så att säga spretar. Själv tycker jag om att se olika angreppssätt anlagda på en och samma person, även om vissa upprepningar kan bli fallet. Det gör på mig ett mer trovärdigt intryck än en strömlinjeformad biografi. Men det kräver en del av sina läsare.

Helene Carlbäck

Lennart Samuelson, *Tankograd: den ryska hemmafrontens dolda historia 1917–1953* (Stockholm: SNS förlag, 2007). 368 s.

Lennart Samuelson har flera ärenden med sin bok om Tankograd, den sovjetiska vapensmedjan Tjeljabinsk i östra Ural. Dess första syfte är att skildra hur en rysk småstad genom Stalintidens femårsplaner förvandlades till industriellt centrum för inte bara tillverkning av traktorer åt det tvångskollektiverade jordbruket. Den väldiga traktorfabriken TjTZ som började byggas 1929 ingick även i den sovjetiska militära beredskapsplaneringen. Valet av bandtraktorer var ingen slump. På larvfötternas chassi kunde hytterna ersättas av pansarplåt och kanontorn – och traktorer omvandlas till stridsvagnar.

Genom att använda Tjeljabinsk "som spegel för ryskt 1900-tal" sträcker sig Samuelsons skildring emellertid långt utöver själva traktor- och stridsvagnstillverkningens öden. I själva verket utgör boken en bred framställning av det sovjetiska samhälle som tog form under de första femårsplanernas väldiga omvandling av det gamla Ryssland. Det här är det närmaste Stephen Kotkins *Magnetic mountain* eller varför inte Sheila Fitzpatricks *Everyday Stalinism* vi kommit på svenska, genom något så ovanligt som en svensk forskares årtal av arkivmödor på platsen där det hände.

Kriget, armén, fabriken och bondelandet, anger Samuelson som bokens cen-

trala element men härtill kommer människorna. I en okonventionell blandning, ja närmast röra, av industrihistoria, demografi och militärteknologi urskiljer författaren människor i processens olika ändar. Här mikrobiograferas med hjälp av såväl lokalt arkivmaterial som memoarer och hemliga polisens noteringar hög som låg, tvångsarbetsande kulaker, ingenjörer och partibossar. Här återges fabrikschefernas bekymmer med klantiga ritningar och personalomsättning, klagomål från invånare i "arbetarbyarnas" jordkulor och baracker, vetgirighet hos traktoringenjörer på studiebesök i USA och belöningar för stachanovarbetare på utflykt i bolagets premiebilar. Här möter vi den socialistiska mönsterstadens – *sotsgorodoks* – arkitekter med ambitioner om trädplanteringar, skridskouthyrtning och bekymmer över vindriktningen från fabriken, de praktiska svårigheterna att vid krigsutbrottet flytta hela industrianläggningar från Leningrad och montera upp dem igen borta i Ural, samt hemmafrontens utmattning och hunger under krigsårens 1 418 vardagar. Och förstås, terrorns slag och offer.

Till Samuelsons ärende hör att avmystifiera den sovjetiska erfarenheten, att placera in den i 1900-talets levda värld där Sovjetsamhället inte kan reduceras till de ideologiska klichéer om "kommunismen" som gällde både i väst och öst. Kan stalinismen överhuvudtaget betraktas som "en variant av socialism", frågar han sig och drar upp en avgörande skillnad mellan teorier och ideal och reellt existerande samhällens utveckling. Vad som föresvävade de lokala kommunisterna i östra Ural, menar han, var knappast någon "allt omslutande utopi om ett framtida lyckorike". Det var att bygga upp moderna industrier med den bästa teknologin från väst och ett utvecklat utbildningsväsende. Att detta "beskrevs som socialism" får inte skymma att det handlade om realistiska, effektiva och handlingskraftiga människor som bortom de stora parollerna försökte lösa industrialiseringens uppgifter.

Genom detta perspektiv skulle Samuelson slentrianmässigt kunna placeras inom vad som kallats Sovjethistoriografins "revisionistiska" fack. De stora förklaringarna kan, i det perspektivet, inte sökas i kommunismen som ideologi eller i teorier om totalitära system. Här är det den snabba moderniseringens behov som driver fram lösningarna. Samuelson hymlar inte heller med att han är starkt kritisk till vad han benämner det kalla krigets "informationskrig" där stereotyper och av-siktliga förvanskningar levererades från både öst och väst. I såväl stort som smått går han också i polemik mot överdrifter och hårdvinklingar av Sovjethistorien. Det gäller siffror över terrorns och kollektiviseringens offer, Gulags betydelse som arbetskraftsreserv, arbetslagstiftningen och framförallt dess tillämpning. Såväl Stalinbiografen Simon Sebag Montefiore som Bent Jensen och Anne Applebaum hör till de kritiserade.

Ändå vore det snudd på kränkande att förpassa Samuelsons forskning till någon förenklad kategori. Vad som utmärker *Tankograd* är den väldiga syntetiska ambitionen att genom grundliga källstudier i sovjetiska lokalarkiv, aktuell Sovjet-

historiografi och inte minst den stora ryska postsovetjetiska forskningen skingra vad han själv kallar schablonbilder och "idylliska fantasier" om det forna Sovjetsamhället. På så sätt avgulagiserar Samuelsson sitt fokus utan att alls nedtona terrorns innehåll och följder för såväl enskilda människor som samhälle. Det Ryssland han skildrar genom Tjeljabinsks spegel är just ett samhälle – inte en tundra. Den felande dimensionen, skriver han, är att boken som tryckt medium inte låter oss förnimma den feststämning som kunde skapas när jazzorkestern spelade upp på traktorfabriken och de populära schlagermelodierna skvalade ut ur sovsalarnas radioanläggningar.

Det var Stalins 1930-tal. Solzjenitsyn och hans kamrater företog fridfulla cykelturer längs Volga, kulakerna och deras familjer forslades bort, partikoryféeer, ingenjörer och "trotskistiska folkfiender" åtalades och sköts, avloppsanläggningar förbättrades, femvåningshusen längs Spartakusgatan inreddes och Tjeljabinsk blev en modern storstad. Den skulle snart möta historiens största militära anlopp. Och dess befolkning under hugg och slag, tvång och hängivenhet förvandla traktorer till tanks i en omfattning som förändrade världens gång.

Bortom mödosamma avsnitt om traktormodeller, stridsvagnskonstruktion och pansarplåt befäster Samuelssons bok hans roll som en av landets främsta Sovjetkännare.

Håkan Blomqvist

Yngve Ryd, *Ren och varg: samer berättar* (Stockholm: Natur och Kultur, 2007). 256 s.

En bortglömd historia från en bortglömd del av Sverige, det är vad Jokkmokksförfattaren Yngve Ryd bjuder på i sin senaste bok, som här anmäls. "Gamla samer berättar.." är en återkommande strof i boken, som innefattar timtals med intervjumaterial från en källa som troligen har sinat inom kort. Ryd har inte gjort någon vetenskaplig studie utan författaren har till synes ingen annan avsikt med sin bok än att återge sagesmännens berättelser. Ibland kan det dock vara svårt att skilja mellan vad som är berättartradition och vad som är självupplevt eftersom författaren inte kommenterar intervjumaterialet och källkritiken lyser med sin frånvaro.

Genom intervjuer med samerna Ola Omma, Nilas Tuolja, Johan Rassa, Nils-Henrik Gunnare, Anders Larsson-Lussi och Petter Spiik får läsaren ta del av berättelser om den samiska kulturen. Berättelserna ter sig ibland närmast mytologiska då de behandlar företeelser som tama uttrar och fromma björnar och som läsare får man närmast en känsla av att vara delaktig i en traditionsförmedling. Yngve Ryd använder sig nämligen av ett språk som ger en upplevelse av att berättaren talar direkt till läsaren; författaren har således själv tagit ett steg tillbaka.

Vad är det då Yngve Ryd vill förmedla genom att låta dessa ålderstigna samer komma till tals? Liksom i de två tidigare utgivna böckerna *Eld: flammor och glöd: samisk eldkonst* (2005) och *Snö: en renskötare berättar* (2001) rymmer även denna bok natur- och kulturhistoriska element där samer i intervjuer berättar den egna historien. Dessa berättelser förtäljer om en svunnen tid då den samiska rennäringen handlade om överlevnad. Hot från varg, järv och andra rovdjur var naturliga inslag i vardagen och därför var en renskötarens främsta uppgift att vakta.

Ola Omma berättar att vargen var som farligast under höstvintern och det var på natten som renarna var som mest utsatta. Ofta vaktade man ensam med hunden och renarna som enda sällskap och väktarens främsta uppgift var att sitta på sitt pass och lyssna efter klingandet av renskällor.

Genom berättelserna får läsaren även ta del av konsten att bygga en "snöparabol" för att bättre höra renarnas tillstånd. Samerna berättar hur det gick till förr då man jagade varg och björn med spjut. Trots att vargen utgjorde ett hot mot samernas rennäring ansågs den aldrig farlig för människan. Samma sak gällde björnen som inte heller ansågs utgöra något direkt hot mot människan, tvärtom framgår det av vissa berättelser att människan uppe i norr länge levit i symbios med rovdjuren.

Kanske kan berättelser om småbarn som har björnungar som lekkamrater tyckas en aning överdrivna men detta betyder inte nödvändigtvis att något sådant aldrig har förekommit. Berättelserna om djuren och naturen säger oss mycket om samernas föreställningsvärld, oavsett huruvida sakupplysningarna är korrekta eller ej. Eventuella källkritiska reflektioner får emellertid läsaren själv stå för eftersom författaren saknar kritisk distans.

Att, som Ryd, låta de intervjuade uppta hela texten är både på gott och ont. Texten kan ibland bli något svårtolkad och repetitiv. Å andra sidan är detta troligen så som Ola Omma och Nilas Tuolja och de andra samerna själva har lagt sina ord och Ryd visar dem således vederbörlig respekt genom att inte förvränga deras berättelser. Det är också detta direkta förmedlande och samernas egna beskrivningar som ger en känsla av autenticitet. Läsaren får även bekanta sig med en rad samiska begrepp, något som i sig gör att berättelserna känns autentiska och levande.

Det som emellertid saknas i dessa berättelser än den samiska kvinnans historia. Var finns hon i dessa berättelser? Förvisso nämns kvinnan enstaka gånger men då ofta som en ersättare för mannen, till exempel om det inte fanns några söner så fick istället dottern läras upp till att bli renskötare. Måhända avspeglar detta genusordningen i det samiska samhället. Ryd kunde dock ha låtit samiska kvinnor själva få berätta sin historia. Det torde finnas samiska kvinnor som även de har en historia att berätta. Kanske har Ryd i denna stund tänkt ut en fjärde bok "Sitan – samiska kvinnor berättar"? I sådant fall bör han skynda sig, för liksom Ola,

Nilas, Johan, Nils-Henrik, Anders och Petter är gamla – somliga gick ur tiden redan innan boken hann gå i tryck – så kommer det snart inte heller att finnas några samiska kvinnor kvar som kan föra berättelserna vidare. För det är precis vad Yngve Ryds *Ren och varg. Samer berättar* gör, den berättar samernas historia så som de intervjuade samerna själva förtäljer den.

Suzanne Chiverton

Roderick MacFarquhar & Michael Schoenhals, *Mao's last revolution* (Cambridge & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2006). 693 s.

Trots det tidiga 2000-talets stora intresse för Kina framstår fortfarande kulturrevolutionen som ett komplicerat förlopp att överblicka. Roderick MacFarquhars och Michael Schoenhals *Mao's last revolution* ger i det avseendet ett väsentligt perspektiv på hur denna enorma process såg ut från insidan. Deras bok speglar i hög grad det faktum att själva kunskapsområdet i sig är stätt i snabb förändring. Redogörelsen bygger till stor del på forskning på material om kulturrevolutionen som börjat komma fram i Folkrepubliken under senare år. Den kanske viktigaste poängen i *Mao's last revolution* är att författarna visar på och förstärker bilden av Mao Zedong som personligen pådrivande i den kulturrevolutionära processen.

Överlag pekar framställningen på frågan om individens roll i historiska skeenden. Men till skillnad från till exempel Jung Changs och Jon Hallidays biografi *Mao: den sanna historien* (2006) där Maos person snarast demoniseras, förstärker Schoenhals & MacFarquhar genom sin dokumentation bilden av Mao som fast övertygad om att han gjorde det rätta för det kinesiska folket. Det stora språnget var Maos första försök att hitta en kinesisk väg till socialismen. Kulturrevolutionen blev hans försök att vaccinera kineserna mot en den sovjetiska vägen till socialismen. Ett politiskt klimat utvecklades, där endast Mao kunde tolka vilka som var revisionister och som därmed skulle bekämpas. I sina bemödanden om att gissa sig till ordförandens avsikter gällde det att agera, och ta ställning. Uttrycket "Working toward the Chairman", att arbeta i samstämmighet med ordföranden och i förväg räkna ut vad han förväntade sig, är av central betydelse i Schoenhals och MacFarquhars skildring av förloppet.

Förutom det rena maktspelet där Mao i allians med Folkets befrielsearmé genom kulturrevolutionen återtog en oinskränkt auktoritet över KKP ansåg Mao Zedong att massorna skulle befria sig själva. Därför hade han, enligt författarna, ingen övergripande plan för kulturrevolutionens utveckling, vilket ytterligare bidrog till det kaos som kulturrevolutionen skapade.

MacFarquhar och Schoenhals resonerar inte kontrafaktiskt, men de klargör vägskalet. Vid några tillfällen fanns det enligt författarna öppningar för en mer beslutsam partiledning att gå emot Maos direktiv. Ett anslående exempel är när

medlemmarna i den stående politbyråkommittén hade möjlighet att våren 1966 hejda förföljelsen av Luo Ruiqing, stabschef i Folkets befrielsearmé och veteran från den långa marschen, men i stället deltog i trakasserierna i tron att detta handlade om en tillfällig nyck från Maos sida.

Även Zhou Enlais roll beskrivs som tvetydig i relation till Mao, i kontrast till Zhous offentliga framtoning som motvikt till ordförandens politiska äventyrlighet och som bevarare av ordning och reda i landet. Enligt MacFarquhar och Schoenhals är det omöjligt att dela upp Zhou Enlais och Mao Zedongs insatser och se den ena som konstruktiv och den andra som destruktiv. Däremot, hävdar författarna, var Mao i kontrast till den officiella kinesiska historieskrivningen, där han visserligen anses ha satt igång kulturrevolutionen men också påverkades av dåliga rådgivare, alltså snarare självständigt pådrivande i processen. Enligt Schoenhals och MacFarquhar föreslog Mao personligen under inledningen av kulturrevolutionen att studenter och arbetare skulle beväpnas. Därmed öppnades dörren för en okontrollerad våldsutövning. Hejdandet av rödgardisternas framfart under 1968 stoppade däremot inte våldet. En orsak till detta var enligt författarna att de nya makthavare som ersatte de gamla var osäkra på sin ställning och ville undanröja tänkbara konkurrenter.

En mindre men iögonenfallande detalj i *Mao's last revolution* är att tillväxten i jordbruket enligt Schoenhals och MacFarquhar under perioden 1966–1976, med undantag för åren 1968 och 1969, faktiskt ökade trots att produktionen i allmänhet gick ner. Eftersom myndighetspersoner som krävde in skatt ofta var indragna i våldsamma konflikter lämnades bönderna någorlunda ifred. Detta fick däremot ingen större effekt i städerna eftersom transportsystemet inte fungerade och Kina importerade mindre mängder spannmål från Australien och Kanada jämfört med tidigare. Här finns dock ingen ingående diskussion om produktionstalen, vilket skulle ha varit intressant med tanke på att det tidigare hävdats på annat håll att den kinesiska statistiken från denna period måste ses som mindre tillförlitlig.

Efter Lin Biaos död 1971 i en flygkrasch och genom kampanjen mot honom och konfucianismen förlorade Mao och KKP enormt i anseende, enligt MacFarquhar och Schoenhals. Från korståg reducerades kulturrevolutionen nu till en fråga om maktkamp. Dengs återkomst och senare politiska auktoritet handlade till stor del om att han inte hade haft något att göra med kulturrevolutionen. Frågan är dock enligt författarna hur man i dagens folkrepublik på sikt kommer att hantera opinionsläget på hemmaplan, liksom de ökande kraven på medinflytande. De uppskattar mängden organiserade protester 2005 till 74 000, med 3,76 miljoner personer (i en befolkning på 1,3 miljarder) inblandade.

Författarna har enligt egen utsago strävat efter att skriva en akademiskt inriktad bok för lärare och studenter. *Mao's last revolution* är en i bästa mening förtäta skildring av förloppet där frågan om hur efterhand också ger ett svar på frågan varför.

Anne Hedén

Søren Byskov, *Dansk kystkultur under forandring: kystlandskab, kulturhistorie og naturforvaltning i det 20. århundrede* (Esbjerg: Fiskeri- og Søfartsmuseets Forlag, 2007). 360 s.

Få har väl kunnat undgå P. S. Krøyers och Michael Anchers sekelskiftesmålningar av Skagens breda sandstränder. Vid närmare granskning visar de sig befolkade av två kategorier människor på ett sätt som förebådar 1900-talets utveckling av den danska kustkulturen. Den ena gruppen är de väderbitna fiskarna, oroligt spanande ut över ett nyckfullt hav eller bärande på en räddningsbåt. De symboliserar det hårda livet nära naturen, men också det ursprungliga och autentiska i en tid av stora samhällsförändringar. Den andra gruppen är promenerande damer i långa vita klänningar eller lekande barn i det blånande kvällsljuset över ett sidenblankt och stilla hav. Dessa två noggrant iscensatta motivgrupper speglar ett komplext mönster av föreställningar, pågående samhällsförändringar och maktförhållanden. Under 1900-talet skulle fiskarna försvinna från kusten och ersättas av stadsbornas sökande efter naturupplevelser och autenticitet. Den processen, speglad i det välfunna begreppet rekreationalisering, behandlar den danske etnografen och historikern Søren Byskov i sin avhandling om den danska kustkulturens förändringar under 100 år.

Med utgångspunkt från tre kustsamhällen i tre olika delar av Danmark analyserar han dessa förändringar. De tre samhällena har olika naturgeografiska och kulturella förutsättningar och även om de grundläggande förändringarna är desamma så blir deras konkreta uttryck olika. På den lilla ön Nyord utanför Mön var det just det välbevarade bebyggelsemönstret som drog till sig köpenhamnarnas intresse på 1960-talet. Lantgårdarna köptes upp och förvandlades till fritidshus på lagom avstånd från Köpenhamn eller till bostäder för pensionärer. Fiskarsamhällena Aså och Voerså på Nordjyllands östkust har på samma sätt bytt befolkning från fiskare och jordbrukare till pendlare. Här är det närheten till Ålborg som bestämmer utvecklingen. På Sydjyllands stormiga västkust, längst i söder på gränsen till Tyskland, ligger Blåvands kommun där förändringarna gått längst. Tidigt började feriehus byggas på avstyckade lantbruksegendomar och från mitten av 1960-talet har antalet ökat från 400 till närmare 2 200 idag, samlade i särskilda feriehusområden.

Byskov visar på de generella processer och de alltmer komplexa mönster som bildas när han väver samman tre dominerande trender i dansk kustpolitik under efterkrigstiden. Den första är övergången från det han kallar överlevnadslandskap till upplevelselandskap. Med fiskeriets industrialisering och koncentration till ett fåtal storhamnar övergår kustens resurspotential från att vara produktiv till att bli rekreativ. Den andra trenden är det bevarande av naturvärden som från 1960-talet får en allt starkare ställning i politiken. Denna bevarandetrend samspejar med rekreationaliseringen av landskapet så länge det gäller de estetiska värdena

men kommer i konflikt när det gäller till exempel skyddet mot kusterosion som hotar feriehusområden och fritidshamnar. Den tredje och mest komplexa trenden är hur rekreationaliseringens strävan efter en kulturell autenticitet i form av traditionella näringar som fiske, och i samspel med bevarandetrenden, hotar just dessa näringar. Att bevara såväl det föreställda autentiska natur- och kulturlandskapet som de näringar som skapat och upprätthållit det har lett till en rad konflikter. I dessa konflikter har både fiskare, jordbrukare och jägare fått lära sig och anpassa sig till att dagens politiska diskurs, präglad av rekreationaliseringen av landskapet, gäller bevarandefrågor och upplevelsefrågor, inte produktionsfrågor. Dessa näringars legitimitet vilar idag på att de bidrar till och därmed tar sitt *ansvar* för rekreationslandskapets upplevda autenticitet, inte på att de bidrar till landets BNP.

Søren Byskovs resultat känns igen från svenska förhållanden där bland annat etnologerna Birgitta Svensson och Katarina Saltzman och kulturgeografen Marie Stenseke länge arbetat med produktions- och upplevelselandskapet och dess olika brukare. I Sverige har dock debatten mindre gällt fritidsfrågor än naturvårdsfrågor och biologisk mångfald, ofta i samband med skogspolitiska överväganden. Byskovs fokusering på kustkulturens förändringar tydliggör dock ytterligare de konflikter som finns inbyggda i den urbana natursynens tillämpning som praktisk politik.

Här menar Byskov att när naturfenomen översätts till ett förståeligt språk så sker en kulturell mediering som nästan suveränt bestämmer hur de ska uppfattas som natur av människor. Byskov har självklart rätt i att formulering och etablering av naturfenomen som samhällsproblem kräver tolkningsramar och anknytning till ett kulturellt referenssystem. Men det påtagliga i de naturliga processerna ska inte underskattas. Natur är visserligen ingen entydig kategori men inte heller enbart en rad kulturella representationer. En av bokens många förtjänster är att Byskov visar på hur just de naturliga processerna många gånger är svåra att förutse och ofta påverkar förändringarna utanför människors kontroll. Det är det ena. Det andra är att de kulturella representationerna ofta består av flera lager av historiskt bestämda föreställningar om vad natur är och vad den ska användas till. När danska kustjägare åberopar traditionen som argument för sina jakträttigheter är det inte säkert att styrkan ligger i att de ger uttryck för autenticitet som ett kulturellt symbolvärde, utan i det faktum att gammal hävd ger rätt till fortsatt nyttjande; förvisso också en kulturell föreställning, men av betydligt äldre datum än moderniteten.

Per Eliasson

Peter Englund, *En välfärdsstats uppgång och fall: apropå en kommande bok* (Stockholm: Atlantis, 2007). 56 s.

Mary Hilson, *The Nordic model: Scandinavia since 1945* (London: Reaktion Books, 2008). 234 s.

Peter Englund publicerar flitigt och kom i tid till 90-årsdagen av krigsslutet i november 2008 ut med en bok om första världskriget. I väntan på den gav förlaget Atlantis ut en essä om Weimarrepubliken som välfärdsstat. I inledningen berättar Englund att intresset för Weimarrepubliken började som en krönika i en kvällstidning. Senare skulle den ha blivit en del av hans samling *Tystnaden och andra essäer* (2003), men han tyckte inte den passade in där. Jag håller med honom. De essäerna är små historier om företeelser såsom hamburgare eller skyltfönster och inte en politisk period med sprängkraft. Med Weimarrepubliken som tema har han på sätt och vis gått tillbaka till en större historia, men han gör det genom att vända på perspektivet. Han kallar sin bok för en essä, som han definierar som "försök" i tystnadssamlingen. Det är en blygsam och bekväm hållning och boken är blygsam till formatet, men som essä är den lång och ett tämligen ambitiöst försök att diskutera frågorna: Vad gjorde Weimarrepubliken till en välfärdsstat och vilka var dess förutsättningar?

Weimarrepubliken som världens första välfärdsstat är ett angeläget ämne på många sätt. Perioden har ofta setts som en parentes i historien mellan de båda världskrigen; tio år som kantades av ekonomisk kris, extremism och politisk splittring som gav Hitler makten och beredde marken för i andra världskriget. Omdömena har närmast blivit "fatalistiska", menar Englund. Med boken vill han påminna om en kortlivad, men viktig epok i vår moderna historia och den är verkligen ytterst modern på många sätt. Kampen stod mellan det nya och det gamla. Första världskriget var en bra grund för förändring. Att se krig som en möjlighet till förändring är en viktig påminnelse i alla tider. Men det är också viktigt att komma ihåg att det är förändringar under svåra premisser. Det fanns många motstridiga viljor och resultatet var kompromisser med militären, arbetsgivarna och ämbetsmännen. Kompromisserna var och är ofta nödvändiga i en demokrati, men det gav en bräcklig grund.

På några få sidor diskuterar Englund republikens förutsättningar och mål, men även dess nederlag. Förutsättningarna och nederlaget hänger naturligtvis samman och Englund målar upp en komplex bild av olika viljor. Men målet att skapa en välfärdsstat är det mest frapperande, som enade så många krafter åtminstone till en början. Den förnedrande fattigvården ersattes med breda program för bostäder, sjukvård och mot arbetslöshet. I flera punkter utropades de mänskliga rättigheterna särskilt för barn och unga. Det här var kanske det mest revolutionerande i denna turbulenta tid! Men många av idéerna blev inte verklighet och det berodde

mest på att man inte hade råd att genomföra reformerna. Med sedelpressarna försökte man lösa problemet med hyperinflation som följd. Det är en historia, som är långt mera känd. "Lärdomen är enkel. Utan en bas i en sund och väl fungerande ekonomi är en välfärdsstat dömd att gå under", skriver Englund på sidan 42.

Jag uppskattar Englunds sätt att försöka dra enkla slutsatser. Här finns många lärdomar att dra, dock med sitt givna sammanhang. I en tid när välfärdsstaterna kämpar för sin överlevnad är det intressant att studera vad som gjorde att kanske den allra första uppkom och föll. Men de direkta kopplingarna till senare välfärdsstater står ofta att läsa mellan raderna, för den som är intresserad. Han fångar dock många viktiga punkter, även om argumentationen av utrymmesskäl får stå tillbaka för slutsatserna och bidrar till textens flyt och höga tempo. Dramatiken fångar och jag blir sugen på att läsa mer om Weimarrepubliken som ett försök att skapa en välfärdsstat, när tiden inte var mogen.

Välfärdsstater, självklara och mytomspunna, är ett av perspektiven i Mary Hilsons bok *The Nordic Model: Scandinavia since 1945*. Hilson, som är historiker vid avdelningen för skandinavisk historia vid University College London, tar temperaturen på den nordiska gemenskapen med exempel från Island, Norge, Danmark, Finland och Sverige. Hon tar avstamp i vad som hon med utländska ögon har sett som nordiskt eller skandinaviskt och som har blivit uttryck för en modell som förutsätts vara gemensam. Var går gränsen för det nordiska och kan man överhuvudtaget se något som utmärkande för Norden förr och idag? Det är i mitt tycke frågor som boken vill och kan ge svar på.

Boken överraskar inte med ny forskning, men författaren är väl insatt i den tidigare forskningen och sätter samman flera intressanta sammanhang. Jag uppskattar hennes kritiska syn på de så kallade rötterna till en gemensamt nordisk modell av konsensus och kompromissanda. Det är lätt att blicka tillbaka och få en närmast deterministisk hållning, att allt var menat att ske. Hon glömmar inte tillfälligheternas spel och de många gånger då situationen har stått och vägt. De nordiska ländernas olika vägval under årens lopp understryker också det.

Det är också lätt att gömma sig bakom en diffus identitets- och mentalitetsstämpel. Det finns en delvis gemensam historia, språk och kulturella stereotypier som upprepas i film och arkitektur. Men Hilson lämnar det snabbt och söker sakliga argument i politiska reformer och strukturer. Hon lyfter fram olikheterna på ett mycket tydligt sätt, när det gäller erfarenheter av till exempel internationella relationer under andra världskriget eller EG och NATO, men även ekonomiska modeller och kriser.

Hilson lägger särskild vikt vid de nordiska ländernas välfärd, som har blivit känd för att i världens utkant på kort tid skapat rika och välmående stater. Hon problematiserar den flora av stereotypier som finns inom detta fält och den sentida debatten om folkhemmets baksidor, där hon är väl insatt. Hon finner gemensamma nordiska drag från tiden efter 1945, men som de nordiska länderna även

delar med andra västeuropeiska modeller. Idealtypen av den nordiska modellen är på många sätt en svensk modell, som har rönt mycket forskning inom och utom Sverige. Sverige, till följd av forskningens och journalistikens slagsida, dominerar boken, men det är också det största landet som har blivit förebild för de andra länderna och upplevts som banbrytande, trots att det ofta inte har varit fallet. Norge och Danmark har varit före med flera viktiga "svenska" reformer, visar hon.

Boken är en välskriven exposé av likheter och skillnader i de nordiska länderna historia och politik med särskild vikt vid tiden efter 1945. Hon är djärv nog att försöka gå ända fram till idag och diskutera vad som finns kvar av det gemensamt nordiska, sedan EU-frågan splittrat och migrationsfrågan skapar politiska spänningar i många länder och även drabbar de nordiska med sina kända jämlikhetsideal. Det är snåriga frågor, vars konsekvenser är svåra att utläsa i dagsläget, men de är definitivt relevanta och ges en längre historia. De historiska tillbakablickarna före 1945 är korta men relevanta och ger särskilt icke-nordiska läsare en värdefull grund att stå på. Som nordisk historiker uppfattar jag boken ibland onödigt uppreparande och utan att säga så mycket nytt, men styrkan ligger i en god sammanställning med tydlig struktur och ett enkelt språk, som inte skrämmar bort läsare utan engelska som modersmål.

Utomnordiska studenter, som vill studera nordisk kultur eller skandinavism, är en mycket lämplig målgrupp för boken, som kan bli en väl fungerande lärobok. När jag har undervisat utbytesstudenter vid Linköpings universitet i kurser såsom "What is Swedish about Sweden?" och "The Swedish Model" har många teman i boken diskuterats. Jag skulle gärna låta utbytesstudenter läsa Hilsons sökande efter en nordisk modell, som hela tiden flyr bort bland rader av olikheter i ländernas hållningar och erfarenheter. Men det finns trots allt dynamik i tanken om en modell, som lever kvar bland studenter, forskare och allmänheten runt om i världen. En nordisk modell kanske stärks av ifrågasättande?

Anna Eskilsson

Axel Hagberg, *Bankkrishantering: aktörer, marknad och stat* (Stockholm: Handelshögskolan i Stockholm, 2007). 238 s.

I maj 2007 disputerade Axel Hagberg med sin avhandling som beskriver upprättandet av och karaktären på Järnvägshypoteksfonden och AB Kreditkassan, vilka uppkom som lösningar på 1878–1879 års och 1920–1921 års bankkriser. Krisen år 1878 har sin bakgrund i en vikande internationell efterfrågan på svenska skogs- och gruvprodukter i början av årtiondet som sammanföll med en period av stora och många investeringar i järnvägsprojekt. Järnvägsbolagen fick allt svårare att betala sina räntor och andra åtaganden, och då svenska banker satt med dessa

företags allt mindre värderade obligationer, hotades även det finansiella systemet. Efter ett omfattande förhandlingsdrama i riksdag och regering beslöts så i januari år 1879 att upprätta Järnvägshypoteksfonden, där banker med staten som finansär, kunde ta lån på sina vid tillfället osäljbara järnvägsobligationer. Krisen år 1920–1921 har sin bakgrund i en för svenska företag oväntad nedgång i internationell efterfrågan efter första världskriget som sammanföll med den svenska statens deflationspolitik för att återställa kronans förkrigsparitet mot guldet. Bankerna drabbades genom sina många och stora indirekta engagemang som ägare i dessa produktionsföretag via dotterbolag, så kallade emissionsbolag. Än en gång etablerades en krishanteringsorganisation.

Hagbergs syfte är att titta på hur dessa kriser löstes. I båda fallen löstes krisen genom etablering av krishanteringsorganisationer vilka gav bankerna lån i utbyte mot för tillfället osäljbara tillgångar. För sin analys ska han använda sig av en institutionell ansats. Samtidigt säger han dock att hans syfte är ”att analysera svensk finanskrishantering ur ett aktörsperspektiv” (s. 18), vilket kan te sig något motsägelsefullt. I det förra fallet vill ju forskaren se i vilken grad de institutionella förhållandena kan förklara det valda problemet, i det senare tittar man ju på hur enskilda aktörers agerande kan förklara detsamma. Det visar sig att Hagbergs avhandling använder element av båda ansatser, om dock med något oklar teoretisk förankring. Över lag är litteraturförteckningen tunnsådd på teori, och trots att North är den institutionella ekonom Hagberg säger sig utgå ifrån, är inte ens denne att finna i litteraturförteckningen. Några teorier om aktörer, agenter, nätverk, sociala relationer eller liknande som kunde vara passande, tas inte upp alls. Han har en kort genomgång av hur krisförlopp brukar se ut enligt litteraturen, men för ingen djupare diskussion om hur de kriser han själv tittat på relaterar till denna teori. I själva verket är det i historieskildringen Hagberg har lagt tyngdpunkten. Avhandling ger en intressant och ganska detaljerad redogörelse för de förhandlingar som föregick bildandet av dessa krishanteringsorganisationer och för hur dessa skulle operera, vem som ansvarade för respektive verksamhet och vilka banker som utnyttjade dess stöd. I vilken grad Hagbergs redogörelse skiljer sig från andra historikers är oklart och Hagberg nämner heller inget om att detta skulle vara fallet. Han tar upp många viktiga institutionella omständigheter mellan olika institutioner såsom riksdagens två kammare, regeringen, Riksbanken, Riksgäldskontoret, kungen, partigrupperingarna, bankerna, Svenska Bankföreningen (i den senare krisen), och hur dessa förhållanden påverkade beslut, beslutsalternativ, positioneringar, strategier och läsningar förklarar Hagberg emellanåt vilket är mycket intressant. Hagberg bidrar till exempel till förståelsen hur formella institutioner kan förändras genom kohandel (s. 92). Förhandlingarna för att få riksdagen att acceptera ett statligt ingripande i krisen 1879 löstes nämligen genom att två frågor buntades ihop i samma omröstning. Då riksdagens majoritet var för Riksbankens sedelutgivningsmonopol, men emot statligt ingripande i krisen, och

då det omvända gällde i regeringen, kunde Järnvägshypoteksfonden röstas igenom i utbyte mot att privatbankernas sedelutgivningsrätt begränsades. Detta är ett bra exempel på att formella lagar ibland kan komma att ändras som en del av det politiska spelet, snarare än genom förändrade attityder hos intressegrupper eller genom förändrade informella institutioner, vilket ofta tas upp i den institutionella litteraturen som förklaringar till institutionell förändring.

Det finns dock en hel del institutionella förhållanden som borde ha utveckplats. Hagberg nämner att det år 1874 kom en ny banklagstiftning, men gör inga reflektioner över hur denna institutionella förändring hängde ihop med den bankkris som alltså uppstod endast fyra år senare. Detta borde åtminstone reflekteras över i en avhandling som ska ha en institutionell ansats. Hagberg nämner även att den "liberala andan" ändrades efter 1858 års kris, men har ingen diskussion om detta, trots att denna förändring torde vara den viktigaste informella institutionen att notera för avhandlingens syfte. Vad som gör att Hagberg inte får struktur på sina institutionella förklaringar ter sig igen bero på en svag teoretisk bas. Här och där glimmar det till, men ingen samlad bild av institutionernas förklaringsgrad ges. Det förefaller sig som om de institutionella förhållandena i Hagbergs tolkning i slutändan endast utgör den scen, eller spelplan om man så vill, varpå vilken enskilda aktörer förhandlar och fattar de viktiga beslutet. Kanske är det dock så, som Hagbergs upplägg indirekt indikerar, att institutioner, och framförallt formella regler, får en tillfälligt underordnad roll just under blossande kris, och att enskilda personers handlande i dessa stunder istället får större vikt.

Avhandlingen är dock en läsvärd redogörelse för hur Järnvägshypoteksfonden och AB Kreditkassan tillkom, men som exempel på tillämpad institutionell analys inte riktigt vad den faktiskt kunde ha varit.

Mikael Wendschlag

Mats Bergquist & Alf W. Johansson (red.), *Säkerhetspolitik och historia: essäer om stormaktspolitiken och Norden under sjuttio år: vänbok till Krister Wahlbäck* (Lund: Hjalmarson & Högberg, 2007). 497 s.

Det är en utomordentligt imponerande festskrift den 70-årige jubilaren – statsvetaren, historikern, diplomaten – Krister Wahlbäck har fått. Den innehåller bidrag från hela 27 sakkunniga och framstående personer (bland annat 15 ambassadörer), många av dem nära vänner med festföremålet sedan åtskilliga decennier. Bristande korrekturläsning utgör en av bokens få svagheter, tillsammans med att festskriften inte är tematiserad. Visserligen finns, föga förvånande, en slagsida åt Finland när det gäller ämnesval – Wahlbäck disputerade på en avhandling om Finlandsfrågan i svensk politik 1937–40 och är själv en av våra främsta Finlands-

experter – men några gemensamma utgångspunkter som kunde ha inneburit ett lyft för framställningen som helhet synes inte ha förelegat.

Många av de lysande bidragen kommer från finländska författare. Wahlbäck tycks ha lika goda kontakter, och lika många vänner, i det finländska utrikesministeriet som i det svenska. Finländsk säkerhetspolitikens nestor, Max Jakobson, tecknar en bild av betydelsen av den finländska "avväjningssegern" i slutskedet av andra världskriget; Arto Mansala, bland annat tidigare ambassadör i Moskva under 1990-talet, återger den dramatik som utspelade sig i Ryssland mellan åren 1992 och 1996, då president Boris Jeltsins maktposition fortfarande utmanades av starka krafter; René Nyberg, tidigare ambassadör i bland annat Moskva, diskuterar Finlands politiskt känsliga och svärmanövrerade väg ur de begränsningar i den säkerhetspolitiska handlingsfriheten som Finland pålagts och påtvingats efter andra världskrigets slut genom bland annat 1948 års finländsk-sovjetiska "Vänkaps-, samarbets- och biståndsavtal"; Pertti Torstila, tidigare ambassadör i bland annat Stockholm, redogör för olika aspekter av de svensk-finländska förbindelsernas utveckling efter det kalla krigets slut, mot bakgrund av ett historiskt perspektiv; Klaus Törnudd, liksom Wahlbäck både professor och ambassadör, ger en initierad inblick i utvecklingen av den finländske utrikesministerns konstitutionella roll sedan självständigheten 1918.

Det är omöjligt att ge en rättvisande bild av festskriftens många och mångskiftande bidrag på detta begränsade utrymme. Bidragen omfattar hela skalan av betraktelser från individnivå till systemnivå. Stanislaw Patek, ambassadör och tidigare klasskamrat med Wahlbäck, kommer med ett målade porträtt av "...the Professor as a young man". Här får läsaren veta varför Wahlbäck hösten 1961 valde att doktorera och slå in på en akademisk karriär framför en diplomatisk:

Han [Wahlbäck] återopade några sammanträffanden med ambassad- och konsulattjänstemän i Paris, London och Berlin som befunnits betänkligt obegäva jämfört med snittet på Heckschers doktorandseminarium...Blir jag docent på avhandlingen så får jag sköta mig själv till bättre lön än om jag som UD-attaché blir springpojke åt någon snorkig ambassadör...

Andra bidrag utgående från vad man kan beteckna som ett individperspektiv är utrikesminister Carl Bildts tänkvärda betraktelse över den finländske generalen och statsmannen Gustav Mannerheims förhållningssätt till bland annat Ryssland och betydelsen av detta för dagens politik, ambassadör Ingemar Lindahls fina porträtt av den finlandssvenske författaren Göran Schildts dramatiska upplevelser under andra världskriget, docent Jan-Olof Sundells intressanta bidrag om den omstridde socialdemokraten och juridikprofessorn Vilhelm Lundstedts utrikespolitiska kritik mot den egna partilinjen inför andra världskrigets utbrott, samt tidigare arkivrådets vid Krigsarkivet, Evabritta Wallberg, initierade bidrag om

Carl August Ehrensvärds – generalen, greven, Finlandsvännen – brevskrivande. Wallberg kopplar dessutom på ett subtilt sätt ihop Ehrensvärd med Wahlbäck och Wahlbäcks doktorsavhandlingens tillkomst. En hel del av källmaterialet till hans sensationella avhandling emanerade nämligen från den militärpolitiskt centralt placerade Ehrensvärd: "En bild som tonade fram var den unge studenten, förlåt doktoranden, sittande, lyssnande, antecknande vid den store grevens och generalens fötter..."

Till de mer systemteoretiskt orienterade bidragen hör ambassadör Staffan Carlssons diskussion om spänningen mellan staters suveränitet och individers mänskliga rättigheter som trend i internationell politik efter det kalla krigets slut, och mer specifikt i brittisk politik under Tony Blair och därefter; departementsrådet Ulla Gudmundsons bidrag om idéernas "kamp" i utrikespolitiken (det vill säga i vilken utsträckning idéer kan sägas vara en drivkraft i internationell politik jämfört med andra möjliga drivkrafter såsom egenintresse), festskriftsredaktören och professorn Alf W. Johanssons lärda analys av orsakerna till det andra världskrigets uppkomst (med den brittiske historikern A. J. P. Taylors uppfattningar som motföreställning), professor Daniel Tarschys bidrag "Europabilden och Europabygget" utgående från integrationsteori, och professor Kent Zetterbergs bidrag om hur det "övervaknings-Sverige" som växte fram under andra världskriget, som skulle avvecklas så snart kriget var slut, snabbt fick sin fortsättning i det framväxande kalla kriget.

En annan "skala" av betraktelser som täcks i festskriften är den med ett "inifrånperspektiv" och ett "utifrånperspektiv" som ändpunkter. Detta ämne ägnar sig professor Kjell Goldmann helt åt i sitt bidrag om förhållandet mellan statsmannen/praktikern och statsvetaren/teoretikern – den förre med ett inifrånperspektiv och den senare med ett utifrånperspektiv. Till dem som anlägger ett inifrånperspektiv hör Örjan Berner (Sveriges Moskvaambassadör 1989–1994) som skildrar de dramatiska händelserna i Sovjetunionen under statskuppen mot Gorbatsjov i augusti 1991, ambassadör Lars Peter Fredén som ger en bild inifrån ett Kina som 1980–1981 (då Fredén studerade vid ett kinesiskt universitet) långsamt höll på att återhämta sig från den år 1976 avlidne Mao Tse-tungs skräckvälde, och Sven Hirdman, Sveriges Moskvaambassadör 1994–2004, som i hög grad utifrån egna intryck ger en mycket insiktsfull redogörelse över de svensk-ryska förbindelserna genom historien.

Genom ett utifrånperspektiv studerar ambassadör Tomas Bertelman UD:s förmåga att förutsäga Sovjetunionens upplösning. Det intressanta resultatet är att UD-medarbetarna, enligt Bertelman, hade "mycket lättare att förutse och till och med förutsäga Sovjetunionens upplösning än vad de hade beträffande en radikal förändring av utrikespolitiken". Ett annat intressant bidrag med ett utifrånperspektiv är fil. dr Olof Kronvalls studie över den amerikanska arméns doktriner från Vietnamkriget till "Kriget mot terrorismen". Kronvall konstaterar

att "storkrigsparadigmet", det vill säga förmågan att möta och slå en annan nationalstats konventionella stridskrafter, fortfarande dominerar tänkandet inom armén, men att detta paradig har utmanats sedan slutet på det kalla kriget och särskilt efter den 11 september 2001. Man är idag förberedd att hantera också andra typer av operationer, till exempel så kallade stabiliseringsoperationer i fasen efter att de högintensiva striderna har upphört. Ytterligare ett intressant bidrag med ett tydligt utifrånperspektiv är professor Vojtek Mastnys, som handlar om relationen mellan den politiska avspänningen och den militära uppbyggnaden under den så kallade *détente*-perioden cirka 1962–1979.

I några få bidrag skildras unika företeelser som svårigen kan placeras på en skala. Till dessa hör ambassadören och festskriftredaktören Mats Berquists bidrag om debatten om historieskrivningen om Sverige under andra världskriget, ambassadör Erik Pierres bidrag om Kinas inträde i Koreakriget, professor Olof Ruins bidrag om Carl Bildts och Ingvar Carlssons roller i samband med EU-folkomröstningen 1994, professor Gunnar Åselius bidrag om de sovjetisk-kinesiska gränsstriderna vid Ussurifloden 1969 och ambassadör Fredrik Vahlqvists redogörelse för dåvarande statsministrarnas, Thorbjörn Fälldin och Mauno Koivistos, tidigare närmast okända informella samtal om säkerhetsfrågor i en svensk fjällstuga nära Tretriksroset i augusti 1980 (!). Vahlqvist har, för att få ytterligare insikt i händelsen, studerat dåvarande överbefälhavaren Lennart Ljung dagbok. Endast Ljung och Paavo Lipponen, sedermera finländsk statsminister, var med vid mötet. En pikant detalj är att fjällstugan saknade telefon och att Fälldin mitt under mötet via helikopter fick meddelande om att ringa regeringskansliet. Ljung och Fälldin flög då med helikoptern till Sveriges nordligaste gård, där Ljung visste att det fanns telefon, men där ingen tycktes vara hemma:

Statsministern och ÖB stövlar in genom husets ena dörr men hamnar i ett mörkt pannrum. När de sedan går in genom den rätta dörren och träder in i stugan säger bonden som sitter vid ett bord och läser en tidning: "Ni behöver inte presentera er. Jag känner igen er båda." Fälldin får låna telefonen och ber vederbörande i regeringskansliet att ringa upp honom för att inte belasta fjällbondens telefonräkning.

Det är bara att gratulera Wahlbäck till en sådan fin festskrift och att harangera redaktörerna för att ha lyckats samla så många goda författare.

Magnus Petersson